

**Safevi Tarih Yazımında Osmanlılar
(Şah İsmail ve Şah Tahmasb Devirleri)***

Şahin MUSTAFAYEV *

Özet

Osmanlı-Safevi münasebetleri iki yüz yılı aşkın bir dönemi kapsayan ve ortaçağda sadece Yakın Doğu'nun değil, Avrupa, Hindistan, Orta Asya ve Rusya tarihini de etkileyen bir amil olmuştur. Bu uzun süreli ilişkilerin tarihi, ağır ve kanlı savaflara, ideolojik ve mezhepsel çatışmalara, barış antlaşmaları ve dönemlerine, diplomatik ve ticari bağlara, karşılıklı kültürel etkileşime tanıklık etmiştir. Gayet tabii olarak bu ilişkiler hem Osmanlı ve Safevi dairesine giren kaynaklarda, hem de değişik Avrupa tarih kaynaklarında geniş olarak aydınlatılmıştır. Bu yazıda XVI. yüzyılda, özellikle Safevi Devleti'nin ilk hükümdarları olan Şah İsmail (1501-1524) ve Şah Tahmasb (1524-1576) döneminde Safevi dairesinde meydana gelen tarih kaynaklarının bir kısmını ele alarak bu tür eserlerde Osmanlı-Safevi ilişkilerine ne denli yer verildiği, Safevi tarih yazımında nasıl bir Osmanlı imajının çizildiği sorularını kısa şekilde değerlendirmeye çaba gösterilmektedir. Kuşkusuz, geniş kapsamlı bir araştırmanın konusu olabilecek bu mevzu burada genel çizgileriyle ele alınmış ve başlıca olarak adı geçen dönemde Osmanlı-Safevi münasebetlerinde üç önemli hadise olan Çaldıran meydan muharebesi, Elkas Mirza olayı ve Şehzade Bayezid olayı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Safevi Devleti, Kızılbaş, Şah İsmail, Şah Tahmasb*

* Bu yazı 2014 yılında Çaldıran meydan muharebesinin 500 yıllık tarihi için Türkiye'de hazırlanmakta olan bir makaleler toplusuna sunulmak üzere yazılmış, fakat bazı nedenlerden yayınlanmamıştır.

* Prof. Dr. Şahin Mustafayev, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü, mustafayevsm@gmail.com. (Makale gönderim tarihi: 18.02.2018; Makale kabul tarihi: 24.04.2018)

The Ottomans in the Historiography of the Safavids (The Reign of Shah Ismail and Shah Tahmasb)

Abstract

The history of the Ottoman-Safavid relations lasts more than two hundred years. They began with the very birth of the Safavid State in the first years of the 16th century and continued until its decline in the first quarter of the 18th century, having had a significant impact on the history of not only the entire Middle Eastern region, but also Europe, Central Asia, India, and Russia. These relations have witnessed both protracted and bloody wars, as well as periods of peaceful coexistence, diplomatic and trade ties, cultural interaction and mutual influence. Accordingly, they found wide coverage in the Ottoman and Safavid sources, as well as the reports of European diplomats, travelers and merchants. In this article, we will try to take a look at the relationship between the Ottoman Empire and the Safavid State in the first half of the 16th century during the reign of the first two shahs – Ismail I (1501-1524) and his son Tahmasb (1524-1576), and also briefly analyze the character of the Ottoman image as it was presented in the number of early authentic Safavid sources. Of course, this topic is too extensive to be covered by the framework of one article. Therefore, we will focus our attention on three key events of the 16th-century Ottoman-Safavid relations. – the Chaldiran battle, the escape of the Safavid prince Alkas Mirza to the Ottoman court and the flight of the Ottoman prince Bayazid to the court of Safavid Shah Tahmasb.

Key Words: *Ottoman Empire, Safavid State, Qizilbash, Shah Ismail, Shah Tahmasb*

XVI. yüzyıl Safevi Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış

Şah İsmail dönemine ait Safevi tarih kaynaklarından biri Sadraddin Soltan İbrahim el-Amîni Heravi'nin *Fütuhat-i Şahi* eseridir. Yazarın kendisi Herat'ta Timurlu kültür dairesinde yetişmesine rağmen hayatının sonunu Safevi Devleti'nde geçirmiş ve Şah İsmail'e hizmet

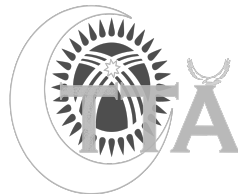
etmiştir. O, 1477-78 yılında Herat'ta Horasan'ın nüfuzlu toprak ağasının ailesinde doğmuş ve Timurlu hükümdarı Hüseyin Baykara döneminde "sadr" görevinde çalışmıştır. 1507'de Herat Özbekler tarafından zapt edildikten sonra bir süre zor zamanlar geçirmişse de 1510'da şehrin Safevi Devleti'nin terkiğine girmesiyle tekrar göreve alınmış ve sonradan Tebriz'e taşınarak Şah İsmail'in saray müverrihi vazifesini icra etmiştir.¹ 1521 yılında Şah İsmail onu Safevi Devleti'nin kuruluş tarihini yazmakla görevlendirerek işi kaliteli yapması için bu olaylara bizzat katılmış eski Kızılbaş emirlerinin anılarının toplamasını da ısmarlamıştır. *Fütuhat-ı Şahi* eseri Safevilerin kuruluşu, Şah İsmail'in çocukluğu, padişahlığa yükselişi, ilk yıllarında kazandığı zaferlerin tarihini ihtiva eder ve 1513-14 olaylarıyla biter. Bu eserin önemi Hvandemir'in *Habibü's-Siyar*, Kazı Ahmed Kumi'nin *Hülasetü't-Tevarih*, İskender Bey Münşi Türkman'ın *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi* vs. gibi sonraki daha mufassal ve geniş kapsamlı tarih vekâyinameleri için Safevi Devleti'nin ilk yıllarıyla ilgili en güvenilir kaynak rolünü oynamasıdır.²

Söz konusu döneme ait Safevi kaynaklarından biri Mir Yahya ibn Abdülletif el-Hüseyini es-Seyfi el-Kazvini'nin *Lübbü't-Tevarih* kroniğidir. Yazar, 1481'de doğup eserini 1541-1542'de yazıp bitirmiştir. Kendisi Şah Tahmasb tarafından Sünni-mezhep ve Kazvin Sünnilerinin lideri olması kuşkusuyla hapis haneye atılmış, 1555'te 77 yaşında İsfahan'da ölmüştür.³ *Lübbü't-Tevarih* Şah İsmail'in oğlu Şehzade Behram Mirza'ya ithaf olunmuş, genel tarih tarzında yazılmış ve dört kısımdan mürekkep bir eserdir. Son kısmı Safevi tarihini ihtiva etmektedir ve başlıca olarak

¹ Storey C. A., *Persidskaya Literatura. Bio-bibliografiçeskiy Obzor*, Perevel s angliyskogo, pererabotal i dopolnil Y.E.Bregel, Çast II, Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literatury, Moskova 1972, s. 850-851

² Efendiyev O., *Azerbaycanskoye Gosudarstvo Sefevidov v XVI v.*, İzdatelstvo "Elm", Baku 1981, s. 8-11

³ Çetin A. "Yahya Kazvini'nin Lubb et-Tevarih'inde Selçuklularla Alakalı Bilgiler", *Gazi Türkiyat*, 2007/1, s. 183

Şah İsmail dönemini kapsıyor. Eser nispeten sade ve kuru bir dille yazılmış, birçok tarihi hadiseleri iyi aydınlatıyor.⁴

Kazvin’li diğer bir tarih yazarı Kazı Ahmed bin Muhammed el-Gaffari el-Kazvini 1515 yılında Tahran’da doğmuş, ünlü Şafii âlimi Abdülgaffar el-Kazvini’nin torunu idi. Babası bir süre Rey kadısı olmuştur. Şah İsmail’in oğlu Sam Mirza *Tühfe-i Sami* eserinde Kazı Ahmed Gaffari’nin evinde misafir olduğunu kaydediyor. 1552’de yazdığı ve Şah Tahmasb’a adadığı meşhur *Nigaristan’ın*, bunun dışında yine de Şah Tahmasb’ın adına yazılmış *Nüshah-ı Cihan-ara* (veya *Tarih-i Cihan-ara*) adlı eserin müellifidir. *Nüshah-ı Cihan-ara* genel tarih olup üçüncü “nüsha”sında 1564-65 yılına kadar Safevi tarihini ihtiva ediyor.⁵

Safevi dairesinden dönemin önemli kaynaklarından biri Şah Tahmasb’ın *Tezkire’sidir*. Bu eser günümüzde iki varyantta ve adla biliniyor. Bahsini ettiğimiz *Tezkire-yi Tahmasb* adlı varyant daha geniş ve kapsamlıdır. Daha kısa ve somut bir varyant ise *Mükâleme-i Şah Tahmasb ba ilçian-i Rum* ismiyle günümüze ulaşmıştır.⁶ Genel olarak, kaynak Tahmasb’ın sarayına sefaret etmiş Osmanlı elçileri ile konuşmalarını, onun kendi dilinden önemli siyasal ve askeri olayları anlatmalarını yansıtıyor, o cümleden özellikle Osmanlı Devleti ile ilişkilere, Osmanlı devlet adamlarının karakteristiklerine önemli yer veriyor.⁷ Eserin yazarı ile ilgili araştırmacılar ikili fikir ileri sürmüşler. Bazıları Şah Tahmasb’ın kendisinin yaşamı ile ilgili anıları yazıya alarak bir tarih eseri meydana getirdiğini söyledikleri halde, diğer

⁴ Storey C.A., *Persidskaya Literatura. Bio-bibliografiçeskiy Obzor*, Chast I, s. 399-400; Petruşevskiy İ.P., *Oçerki po istorii feodalnikh otnoşeniy ve Azerbaycane i Armenii v XVI-naçale XIX vv*, İzdatelstvo LGU, Leningrad 1949, s. 23-24

⁵ Storey C.A., *Persidskaya Literatura. Bio-bibliografiçeskiy Obzor*, Chast I, s. 408-412; ; Petruşevskiy İ.P., *Oçerki po istorii feodalnikh otnoşeniy ve Azerbaycane i Armenii*, s. 25-26

⁶ *Şah Tehmasibin tezkiresi*, Fars dilinden tercüme ve müqeddime Rehimov Ebülfez Haşim oğlundur, “Azereşr” Neşriyyatı, Baku 1996, s. 3

⁷ Storey C.A., *Persidskaya Literatura. Bio-bibliografiçeskiy Obzor*, Chast II, s. 857

araştırmacılar adı geçen eserin Safevi şahının Osmanlı (Rum) elçileri ile konuşmalarının tutanaklarından başka bir şey olmadığı fikrini savunmuşlar.

XVI. yüzyılın en önemli ve mufassal Safevi tarih vekâynamesi Hasan Bey Rumlu'nun *Ahsenü't-Tevarih* eseridir.⁸ Bu eser genel tarih niteliğinde olup birçok araştırmacının kanısınca 12 cilt, bazılarınca ise 10 cilt olarak kaleme alınmıştır.⁹ Onlardan günümüze sadece iki cilt ulaşmıştır. Bir cilt H. IX. yy. (M. XV yy.), yani Karakoyunlu ve Akkoyunlu dönemi olaylarını,¹⁰ diğeri ise H. X. yy. (M. XVI yy.) – Safevi devrini ihtiva etmektedir¹¹. Türkmanların Rumlu aşiretine mensup olan Hasan Bey H. 937 (1530-31) yılında İran'ın Kum şehrinde doğmuş, çocukluğunu Kazvin hâkimi (tiyuldarı) olan büyük babası Emir Sultan Rumlu'nun yanında geçirmiş, gençken Şah'ın özel koruyucu alayı sayılan "Korçiler" alayına katılmış, bu yolla Şah Tahmasb'ın birçok askeri seferlerine ve savaşlarına iştirak etmiş, bazen yabancı hükümdarlarla (örneğin, Hindistan'ın Timurlu Padişahı Hümayun'la) ve elçilerle görüşmelerde Şahın kendi maiyetinde yer almış ve böylelikle önemli olaylara tanıklık etmiştir. *Ahsenü't-Tevarih* bir genel tarih niteliği taşıyor ve tarihi olayları kronoloji üzere izah ediyor. Dolayısıyla yıllar üzere Karakoyunlu, Akkoyunlu, Osmanlı, Timurlu, Safevi ve diğer devletlerde yer alan hadiseler aydınlatılıyor. Hasan Bey Rumlu'nun anlattığına göre eserde Osmanlıyla ilgili bilgilerin çoğu, *Tarih-e Torki-ye Rûmi* veya *Tarih-e Torki* eserinden alınmıştır ki, bu eserin İdris-i Bidlisi'nin *Heşt Behişt*'i olduğunu kuvvetle ihtimal etmek mümkündür.¹²

⁸ Storey C.A., *Persidskaya Literatura. Bio-bibliografiçeskiy Obzor*, Chast II, s. 859-860

⁹ Ferzeliyev Ş., *Azərbaycan XV-XVI əsərlərində (Həsən bəy Rumlunun "Ehsənüt-tevarih" əsəri üzrə)*, "Elm" Neşriyyatı, Bakı 1983, s. 11-14

¹⁰ *Ahsenü't-Tevarih*, Ta'lif-e Hesen Rumlu be-ehtemam-e Doktor Abdolhoseyn Nevai. Tehran 1349

¹¹ *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, Te'lif-e Hesen Rumlu be-se'y ve teshih-e Ch.N.Seddon. Tehran 1342

¹² Ferzeliyev Ş., *Azərbaycan XV-XVI əsərlərində*, s. 26-28

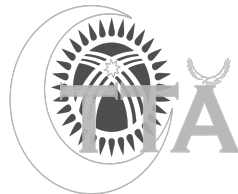
Dönemin önemli diğer tarih eserlerinden biri Abdi Bey Şirazi'nin *Tekmiletü'l-Ahbar*'ıdır.¹³ Eserin yazarı Hacı Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi Safevi devrinin ünlü şairlerinden olup 1515'te Tebriz'de doğmuştur. Kendisi birçok şiir eseri, o cümleden üç *Hamse*, üç divan, başka şiirlerin ve bunların dışında tarih konulu eserlerin müellifi olmuştur. Safevilerin Erdebil'deki aile mezarlığında görev yapan annesinin, Sultan Selim'in 1514'te Tebriz'den Osmanlı Devleti'ne götürdüğü ünlü ilim ve sanat adamları içinde bulunmaktadır. Abdi Bey'in kendisi Safevi Devleti'nde yüksek Kızılbaş emirlerinin, özellikle Şah'la akraba olan Abdullah Han Ustaclu ve Hüseyin Han Şamlu'nun aileleriyle yakın olmuş, bu yakınlığın sayesinde aşağı yukarı 35 yıl Safevi merkez Defterhanesinde hizmet etmiş, sonra ise Erdebil'de Şeyh Safi Vakfı nezdinde çalışarak böylece devlet işleri ve evrakı ile yakından tanış olma fırsatı bulmuştur. *Tekmiletü'l-Ahbar* genel tarih niteliğinde olup Adem ve Nuh Peygamberlerin devrinden başlayarak 1570 olayları ile bitiyor. *Tekmiletü'l-Ahbar*'ın başında Abdi Bey Şirazi eserin Şah Tahmasb'ın kızı Perihan Hanım'a ithaf edildiğini kaydediyor. Eserin orijinal ve ilginç kısmı Safevi devrine ait, yani yazarın kendisinin tanıklık ettiği olayları yansıtan kısımdır. Abdi Bey'in *Tekmiletü'l-Ahbar*'ıyla Kazı Ahmed Gaffari'nin *Tarih-i Cihan-ara'sı* arasında birçok benzerlikler olduğu nedeniyle bazı araştırmacılar bunların birbirinden derleme olduğu ihtimalini ileri sürmüşler.¹⁴

Abdi Bey Şirazi hem de üçüncü *Hamse*'sinin *Zinetü'l-Evrak* adlı dördüncü mesnevisinde Kanuni'nin oğlu Şehzade Bayezid olayı, yani Bayezid'in babasına karşı ayaklanıp Safevi şahı Tahmasb'a iltica etmesi ile ilgili geniş bilgi veriyor.¹⁵

¹³ Storey C.A., *Persidskaya Literatura. Bio-bibliografiçeskiy Obzor*, Chast II, s. 857

¹⁴ Hacı Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *Tekmiletü'l-Ahbar (Safevi dövrü – Şah İsmayıl ve Şah Tehmasib dövrlerinin tarihi)*, Haz. Ebülfez Haşim oğlu Rehimli, "Elm" Neşriyyatı, Bakı 1996, s. 3-26

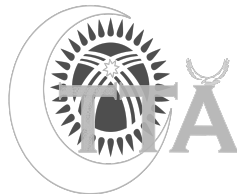
¹⁵ Rehimov, E., *Abdi Bey Şirazi (heyat ve yaradıcılığı)*, "Elm" Neşriyyatı, Bakı 1970, s. 117-118

XVI. yüzyılda önemli Safevi kaynaklarından biri de Budak Münşi Kazvini'nin *Cevahirü'l-Ahbar* eseridir. Eserin yazarı kendi hayatı hakkında mufassal bilgi veriyor, Şah Tahmasb'ın iktidarının ilk yıllarında kendisinin 14 yaşındayken Devlet defterhanesinde hizmete başladığını, sonra Bağdat beylerbeyisi Muhammed Han Şerafüddinoğlu Tekeli'nin Divanı'nda münşi makamını tuttuğunu, bir süre Şehzade Behram Mirza'nın kâtipliğini yaptığını, Safevi Devleti'nin değişik vilayetlerinde farklı makamlarda bulunduğunu, fakat birçok şanssızlıklarla karşılaşarak nihayet *Cevahirü'l-Ahbar*'ı yazdığı hayatının 68 yaşında, Şah II. İsmail'in döneminde kendisinin fakir ve hasta olarak yaşadığını bildirmiştir. *Cevahirü'l-Ahbar*'da anlatılan olaylar 1576-77 yılında bitiyor. Özellikle Şah Tahmasb devrinde önemli Defterhane görevlerinde bulunduğu ve birçok olayları şahsen izlemek fırsatı bulduğu için Budak Kazvini'nin eseri Safevi döneminin önemli tarih kaynaklarından biri sayılmaktadır. Örneğin, onun Kanuni'nin İrakeyn seferi ile ilgili malumatı bizzat kendisinin olaylara tanıklık ettiği için fevkalade değerlidir. Eser kronoloji kuralıyla yıllar üzere tertip edilmiş ve sade bir dille yazılmıştır. *Cevahirü'l-Ahbar* Safevi Şahı II. İsmail'e ithaf olunmuştur.¹⁶

Safevi dairesine ait olan *Hülasatü't-Tevarih* adlı diğer önemli tarih eserinin yazarı Kazı Ahmed İbrahimi Kumi 1546'da İran'ın Kum şehrinde doğmuştur. Ailesi Kum'un ileri gelenlerine ait idi. Babası dönemin ünlü hattatlarından olmuş, Safevi sarayında hizmet etmiş ve Şah Tahmasb ona "Mir Münşi" lakabını vermiştir. Kazı Ahmed kendisi çocukluğunu Meşhed'de Şehzade İbrahim Mirza'nın sarayında geçirmiş, 20 yaşındayken Kazvin'de Şah Tahmasb'ın Defterhanesinde münşilik yapmış, 1566'da II. Sultan Selim'in cülusu vesilesiyle Şahın adından hazırlanan tebriknamenin son suretini kendi kalemıyla ve güzel hatla yazmıştır. II. Şah İsmail'in döneminde Mustoufi el-Memalik görevine atanmıştır. I. Şah Abbas'ın ilk yıllarında da Safevi sarayında hizmetini devam ettirmiştir. Fakat sonra onun Hindistan'a Cihangir Şah'ın

¹⁶ Storey C.A., *Persidskaya Literatura. Bio-bibliografiçeskiy Obzor*, Chast I, s. 415

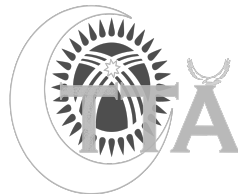
sarayına gidip orada hayatının son yıllarını yaşadığı ihtimal ediliyor. Kazı Ahmed *Hülasetü't-Tevarih*'i beş ciltte hazırladığını ve bu çalışmasına on iki sene sarfettiğini yazıyor. Günümüze sadece sonuncu, Safevi tarihini 1590-91 yıllarına kadar aydınlatan cildi ulaşmıştır. Oktay Efendiyev'in ifadesiyle, *Hülasetü't-Tevarih* Şah Tahmasb hâkimiyetinin son on yılını, II. Şah İsmail, Muhammed Hudabende ve Şah Abbas iktidarının ilk yıllarıyla ilgili en çok bilgi ihtiva eden kaynaklardan biri olarak Hasan Bey Rumlu'nun *Ahsenü't-Tevarih*'i ile İskender Bey Münşi Türkman'ın *Tarih-i Âlem-ara-yi Abbasi* eserleri arasındaki devri aydınlatan değerli bir kaynaktır.¹⁷

Yukarıda adı geçenlerden başka XVI. yüzyılda yazılmış ve Safevi dairesine yakın olan bir sıra diğer önemli kaynaklar mevcuttur ki onlardan Gıyasüddin Hvandemir'in *Habibü's-Siyer*, Hurşah b. Kubad el-Hüseyni'nin *Tarih-i ilçi-yi Nizam Şah* ve diğer eserleri zikretmek mümkündür. Fakat bu eserlerin yazarları Timurlu veya Hindistan dairesine ait oldukları için onlar araştırma dışında bırakılmıştır.

Safevi Kaynaklarının Osmanlılarla İlgili Verdikleri Bilgilerinin Bazı Özellikleri

Safevi kaynakları çoğunlukla genel tarih niteliğinde oldukları için Osmanlılarla alakalı içerdikleri bilgiler Safevi döneminden önceyi de ihtiva eder, Osmanlıların Timurlu, Karakoyunlu ve Akkoyunlularla ilişkilerine değinirler. Fakat bizi Osmanlıların Safevilerle münasebetlerinde ortaya koydukları tavır ve bunun Safevi tarih eserlerinde nasıl yansıtıldığı, ne tür bir Osmanlı imajının gelişmesine yol açtığı sorusu ilgilendirdiği için araştırmamızı Şah İsmail ve Şah Tahmasb dönemlerini ihtiva eden bilgiler üzerine yapacağız.

¹⁷ Storey C.A., *Persidskaya Literatura. Bio-bibliografiçeskiy Obzor*, Chast II, s. 862-864; Efendiyev O., *Azerbajjanskoye Gosudarstvo Sefevidov*, s. 21-22; Memmedova Ş., *Hülaset et-Tevarih Azerbaycan tarihinin menbeyi kimi*, "Elm" Neşriyyatı, Baku 1991, s. 7-16

XVI. yüzyılda Safevi dairesinde meydana gelen kaynakların büyük çoğunluğu şahın kendisi, hanedan üyeleri veya devlet erkânının siparişi ile yazıldığı veya onlara ithaf edildiği için daha çok hükümdarların methine onların yaptıkları işlerin, kazandıkları zaferlerin yüceltilmesine hasredilmiştir. Tarihe böyle bakışın gayet tabii bir sonucu olarak eserlerde Osmanlılar ile münasebetler de daha çok bu açıdan ele alınmış, askeri ve diplomatik ilişkiler ön plana çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra bazen yazarların kendi gözlemlerinin veya bazı olaylardan edindikleri izlenimlerinin de yazılarına yansındığını, dolayısıyla kaynakların içeriğine ilginç bir hava verdiklerini görebiliyoruz.

Bilindiği üzere, XVI. yüzyılda Osmanlı-Safevi ilişkileri genel olarak askeri-siyasi karşıtlık, savaş ve gerginlik içerisinde sürdüğü için her iki tarafın tarih yazarları kendi eserlerinde karşılıklı münasebetlerin bu hususlarına daha çok dikkat yetirmişler. Hatta barış dönemleri yansıtılırken ve iki devlet arasında elçilikler gidip gelirken bu tür konuları ele alan tarihi kaynakların anlatım tarzında belli bir gergin dil ve üslup sezilmektedir. Ne var ki Osmanlı ve Safevi vekâyinameleri arasındaki fark iki tarafın ortaya koyduğu “husumet dozu”nun değişik ölçülerde olmasıdır.

Burada Safevi kaynaklarının Osmanlılara münasebetlerinin bazı ifade özelliklerini özenle vurgulamak gerekir. İlkönce, şu önemli hususun altını çizerek belirtmek gerekir – Safevi yazarlarında Osmanlıya nispetle husumet ve kaba ifadelerin kullanım dozu çok daha azdır. Nitekim, dönemin Osmanlı tarih kaynaklarını incelerken Kızılbaşlardan bahsedildiği bölümlerde hemen “Kızılbaş-ı evbaş”, “Kızılbaş-ı bed-fercam”, “Kızılbaş-ı bed-nihad” vs. gibi aşağılayıcı ve düşmanca ifadelerin bol bol yer aldığını görmekteyiz. Bu keskin üslup genel olarak klasik devir Osmanlı tarihçiliğinin ana hattına çevrilmiş gibi gözüküyor ki bunun etkisini İbn Kemal, Hoca Sadeddin, Solakzade, Mustafa Ali, Selaniki, Peçevi ve diğer önemli Osmanlı tarih yazarlarının eserlerinde sezmek mümkün.

Tarihte görünen Osmanlı-Safevi düşmanlığı, tabii, ilkönce iki devletin Yakın Doğu'nun önemli uluslararası ticaret yollarını kontrol etmek uğruna "jeopolitik" bir rekabetten kaynaklanıyordu. Fakat bu rekabetin daha önceki dönemlerden, örneğin Osmanlı-Akkoyunlu karşıtlığından önemli farkı onun dinsel-mezhepsel düzlemde cereyan etmesindedir. Özellikle XVI. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı resmi ideolojisi sıkı bir Sünni taassubu üzerinde kurulduğu halde Safeviler ona karşı olan Kızılbaş heterodoksisinden kaynaklanan ve zamanla on iki imam Şiiliğinin klasik şeklini alan mezhebe bağlı olmuşlar. Dolayısıyla ortaçağın toplumsal bilincinde Osmanlı-Safevi rekabeti jeopolitik ve ekonomik rekabetten daha çok ideoloji ve mezhepsel karşıtlık olarak kavranmaya başlamıştır. Bu açıdan dönemin ister resmi, isterse de resmi olmayan kaynaklarında ideoloji çelişkiler ön plana çıkarılmış, iki devlet arasında süregelen savaşların din uğruna yapıldığının altı çizilmiştir. Bu husus özellikle Osmanlı kaynakları için geçerlidir. Kaleme alınmış tüm *Selimname*'lerde Kızılbaşlık ve Şiilik bir küfür ve İslam için gerçek bir tehlike olarak vasıflandırılıyor, onlara karşı savaşın kâfirlere karşı yapılan cihadın bir nevi olduğu vurgulanıyordu. Nitekim, birinci Osmanlı-Safevi savaşı öncesi Osmanlı müftüsü Nurettin el-Hamza'nın ve İbn Kemal'in Kızılbaşlara karşı verdikleri fetvaları hatırlatmak gerekiyor ki, bunlarda Kızılbaşların zındık ve mülhit oldukları, onlarla savaşın şer'an vacip ve kanlarının helal olması hakkında seslenen tez gelecekte iki devlet ve toplum arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyen ve bu ilişkilere bir düşmanlık ruhu kazandıran ideolojik temel olmuştur.

Hâlbuki Safevilerin bu konuya bakış açısı bir kadar farklı idi. Şah İsmail döneminin bazı radikal görüş ve hareketlerinden sonra Safevilerin ister siyasi, isterse dini-ideolojik sahalarda daha mütevazı davrandıklarını görmekteyiz. Tabii, burada Osmanlı'nın Safevi ile kıyaslanamayacak ölçüde büyük askeri kudreti, 1514'te Çaldıran'dan itibaren defalarca Kızılbaş orduları üzerinde zafer kazanması etkin rol oynamıştır. Özellikle pek sakıncalı davranışları ile seçilen Şah Tahmasb'ın Osmanlılarla askeri-siyasi çatışmadan ve açık şekilde dini-mezhepsel karşıtlıktan uzak durmaya çaba gösterdiği biliniyor. Onun kendi *Tezkire*'sinde ifade ettiği düşüncesine göre Osmanlıların

Kızılbaşları İslam'dan sapmış mezhep olarak göstermek çabaları yanlış bir fikrin ününü idi, zira Kızılbaşlar da Sünniler kadar İslamiyetin kurallarına uyan Müslümanlar idi. Örneğin, kardeşi Şah Tahmasb'a ihanet edip Osmanlıya iltica etmiş Şehzade Elkas Mirza olayından ve bu olayın sonucunda 1548'de çıkan savaştan sonra Sultan Süleyman Kanuni'nin önerisiyle Safevi şahı barış müzakerelerini yapmak için Emir Şemsüddin'i İstanbul'a göndermişti. Fakat sadrazam Rüstem Paşa'nın tahriki ile Şah'a hakaret içerikli mektup yazılmış ve "Rum ulemasının ve meşayihinin fetvasına" göre "Şark ehlinin tamamının" kanı, malı, ailelerinin helal olduğu belirtilmişti. Bu mektubun karşılığında Şah Tahmasb şöyle cevap vermiştir: "Bu fetva çok iyi. Biz ki namaz, oruç, hac, zekât ve dinin tüm zaruretlerini biliyor ve amel ediyoruz, fakat onlar [Osmanlılar] bizleri kâfir biliyorlar. Hazret-i Rabbü'l-âlemin bizim ve onların arasında hüküm versin".¹⁸ Böylelikle Safevi hükümdarı Ehl-i Sünnet ile Kızılbaşlar arasında kesin bir sınır koymayarak bunları İslam dâhilinde birer mezhep saymış ve hep Müslüman olarak aralarında dini nedenlerden dolayı savaş yapılmasını doğru görmemiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere Safevi tarih yazarlarının Osmanlılara karşı münasebetine gelince durumun önemli derecede farklı, dil ve üslubun genellikle daha mütevazı ve yumuşak olduğunu görmekteyiz. Arada olup geçmiş tüm husumete ve savaşlara rağmen Safevi kaynaklarında Osmanlı imajı beklenebilecek kadar menfi ve kötü değil, onlara münasebetle kullanılan ifadeler Osmanlı vekâyinamelerinde Kızılbaşlar hakkında istifade edilen ibareler kadar kaba ve aşağılayıcı tarzda değildir. Safevi kaynakları Osmanlı-Kızılbaş savaşlarını ve husumetini yansıttıkları kısımlarda bile rakipleri hakkında genel olarak daha çok soğukkanlı, küfürden çekinen, belki de saygın denilebilecek bir tarzda söz ediyorlar. Osmanlılar da Kızılbaşlar gibi Müslüman ve Muhammed ümmeti olarak kabul ediliyor ve onlarla savaş zaruret olmadığı durumda doğru iş sayılmıyor. Günlük yaşamda ve fiilde durumun nispeten farklı olabileceğine rağmen Safevi tarihçiliğinde daha çok

¹⁸ *Tezkire-ye Tahmasb*, Calcutta 1912, s. 67

barışçıl tarz ve üslup gözükmemektedir. Örneğin, 1533-1534 yıllarında İrakeyn seferi esnasında Sultan Süleyman Kanuni Şah Tahmasb'a gönderdiği mektupta babalarının, yani Sultan Selim Yavuz'la Şah İsmail'in savaşını anımsatırken meydana çıkıp açık muharebe etmeği önerdiği halde Safevi hükümdarının cevabı şöyle olmuştur: "Hazret-i Perverdigar ... kâfirlerle savaşta Müslümanlara tehlikeden çekinmeği buyurduğu halde ben nasıl iki Müslüman ordusunu ki birinin sayı ötekisinin on katıdır, tehlikeye sokayım ve kendi ordumu savaşa sokmakla Müslümanları sakıncalı durumda bırakayım?"¹⁹ Yani Safevi tarih yazarları fiilde Osmanlılarla ilgili ne düşündüklerine rağmen kendi eserlerinde arada olan husumeti bir kural olarak açık beyan etmemişi, daha çok "uzlaştırıcı" tavır takınmayı tercih etmişler.

Hatta XVI-XVII. yüzyıllarda senelerce devam edecek Osmanlı-Safevi savaşlarının başlangıcı, yani 1514'te Çaldıran meydan muharebesini tasvir eden *Ahsenü't-Tevarih*'in yazarı bu husumetten ve kanlı savaştan Osmanlıyı ve Sultan Selim'i sorumlu tutmayıp onun bazı Kızılbaş emirlerinin yanlış hareketlerinden kaynaklandığını kaydediyor ve Han Muhammed Ustaclu ile Nur Ali Halife Rumlu'yu suçluyor. Safevi müverrihinin anlattığına göre Diyarbakır'ı Zülkadirilerden alan ve sonra da birtakım zaferler kazanan Han Muhammed Ustaclu o kadar gururlanmış ki dengesini kaybederek (*u ez hadd-e etedal der-gozaste*) Sultan Selim'e tehdit dolu mektuplar gönderip onu savaşa tahrik etmeğe başlamıştır. Diğer sebep ise Nur Ali Halife Rumlu'nun o diyarda, yani Osmanlı topraklarında çok tahribatlar (*harabi-ye besyar*) yapıp Tokat'ı yakması olmuştur.²⁰

Safevi müverrihlerinin eserlerinde Osmanlı sultanı ile ilgili de genel olarak saygın ifadeler kullanıldığını görmekteyiz. Safevi kaynaklarında Osmanlı sultanlarından daha çok "Handigar" (Hüdavendigar) veya "Padişah-i Rum" diye bahsediliyor. Tarih yazarları eserlerinde Osmanlı

¹⁹ *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 29; *Hülasetü't-Tevarih*, Te'lif-e Gazi Ahmed bin Şerafeddin el-Hoseyn el-Hoseyni. Tashih Doktor Ehsan Eşragi, Tehran 1383, s. 232

²⁰ *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 143-144

sultanlarıyla ilgili kötüleştiren tavır ve kelimelerden uzak durmaya çaba gösteriyor, bilakis Rum padişahları söz konusu olunca onlar hakkında daha çok saygın üslup ve ifadeler kullanmayı tercih ediyorlardı. Mesela, Sultan II. Bayezid'in Modon ve Koron seferini tasvir eden Hasan Bey Rumlu, Osmanlı Padişahını kâfirlere karşı gaza eden bir hükümdar olarak göstermiş ve onun hakkında *Hüsrev-i âli-cah* diye bahsetmiştir.²¹

Hatta savaş zamanlarında Osmanlı askerlerinin Safevi topraklarına girdikleri ve yağma yaptıkları dönemler sözkonusu olurken bu üslup belli bir çerçevenin dışına çıkmıyor, kabalık düzeyine inmiyordu. Bazen hatta yazarlar başlanan savaşın nedenini Osmanlı sultanlarının kendi bağımsız iradesinde değil, onları bir türlü aldatıp yanlış yola sevkeden "müfsit" şahısların fitne ve fesadında aramaya, durumu öyle yorumlamaya çalıştıklarını görmekteyiz. Örneğin, Safevi Devleti'ne bin bir bela getiren İrakeyn seferinin sebebi bazı Safevi kaynaklarına göre Sultan Süleyman Kanuni'yi düşmanlıkla kötü yola sevkeden sadrazam İbrahim Paşa ve Şah Tahmasb'a ihanet edip Osmanlı'ya iltica eden ve Kanuni'yi Safevilere karşı savaşa tahrik eden Ulama Han Tekeli'nin²² "fesatları" idi. Kanuni'nin Azerbaycan'dan Bağdat üzerine gittiği haberi Şah Tahmasb'a ulaştıkta Kızılbaz emirleri sultanın peşince gidip onunla savaşmayı önermişler, fakat Safevi hükümdarı Handigarla hiçbir işinin olmadığını, hesabın Ulama Han'dan sorulması gerektiğini söylemiş ve ilave etmiştir: "Bütün bu fitnenin sebebi ondadır ve bütün olanların öcünü ondan almak gerek. Çünkü onun yaptıklarının tüm zararı hem Handigara, hem bize oldu".²³

Osmanlıların 1548 savaşı zamanı Azerbaycan'a seferleri sırasında Osmanlı ordusu saflarında sefere katılan Elkas Mirza kardeşi Şah Tahmasb'a tehdit dolu mektup yazarak Sultan Süleyman'ın üstün

²¹ *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 51

²² *Cevahirü'l-Ahbar*, Bahş-e Tarih-e İnan ez Garagoyunlu ta Sal-e 984 H.G. Te'lif-e Budag Münşi Gezvini. Muggedeme, teshih ve telifat Mohsen Behramnejad, Tehran 1378, s. 171

²³ *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 33

gücünü övmüştü. Cevap olarak Safevi hükümdarı Hazret-i Handigar'ın şevket ve azametini bildiğini ve kendisinin yalnız Tanrı'nın medetine sarıldığını söylemiştir.²⁴ Şahın kanısınca, bu savaşı başlamakla Osmanlı sultanı "kendisini hafif kıldı, her vilayet halkının kalbinde onun kudret ve heybetine karşı olan [saygı] bir hiç oldu".²⁵

Safevi kaynaklarında Sultan Süleyman'ın yiğit karakteri ve necip tavrı da zaman zaman vurgulanıyor, onun sanki maiyetinde olan "kötü" niyetli erkanından ne kadar daha yüksek maneviyatlı ve iyi huylu olduğunun altı çiziliyor. Örneğin, İrakeyn seferinde Şah'a ihanet edip Osmanlılara iltica etmiş Ulama Han, Muhammed Sultan Zülkadir ve Gazi Han Tekeli Kızılbaşların kendi ailelerini, hanım ve çocuklarını savaş bölgesinden daha güvenli bir yere, İsfahan'a gönderildikleri haberini aldıktan sonra onları yakalayıp esir etmeği, Kızılbaşlar kendi ailelerini kurtarmak için döndüklerinde ise onlarla savaşıp mağlup etmeği önermişler. Fakat Sultan Süleyman böyle namertçe teklifi reddederek buralara kadınları esir etmek için gelmediklerini ve bu tür amellerin adet ve törelerine aykırı olduğunu (*gaede ve resm-e ma nist*) söylemiştir.²⁶

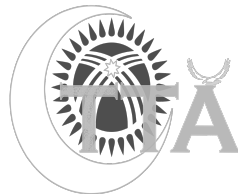
Yukarıda değindiğimiz üzere İrakeyn seferinin ve Osmanlı Devleti'nin Safevilere karşı düşmanca hareketlerinin sorumluluğunu Sultan Süleyman'ın üzerine değil, sadrazam İbrahim Paşa'ya yükleyen Safevi tarih yazarları onu kötü boyalarla vasıflandırıyor. Örneğin, Şah Tahmasb Osmanlı sadrazamını bir tiryaki adlandırarak (*merd-e teryaki*) onun tiryek içip mest olduğu zaman devletin bütün işlerini kendi elinde tuttuğunu ve tüm meseleleri istediği gibi halledebileceğini söylediğini açıklıyor. Ve Safevilerin barış önerisinin Osmanlılarca kabul edilmemesine bu "*nâ-pak*" insanın neden olduğunu söylüyor.²⁷ Tabii, İbrahim Paşa'nın katli de Tanrı'nın bir inyeti ve aradaki kötülüklerin bertaraf edilmesi olarak değerlendiriliyor: "İbrahim Paşa

²⁴ *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 47

²⁵ *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 46

²⁶ *Cevahirü'l-Ahbar*, s. 181

²⁷ *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 34

Diyarbakır'dayken Handigar'ın bir çavuşu gelip onu katle yetirdi. Fitne-fesad tamamen bertaraf oldu".²⁸

Aynen 1548 yılında Osmanlı-Safevi savaşının başlaması Osmanlı Sultanı'nın kendi iradesiyle değil, Şah Tahmasb'a karşı ihanet etmiş kardeşi Elkas Mirza'nın ve onu İstanbul'da itibarla karşılayıp Sultan'ı sert adımlara tahrik eden sadrazam Rüstem Paşa'nın fitnesi ile izah ediliyor. Örneğin, *Cevahirü'l-Ahbar*'ın yazarı Kanuni'nin güya birkaç gün Elkas'la alay ettiğini (*çend ruzi Handigar u ra rişhend kerd*), onu iyi yolda olmadığına ikna ettirmeğe çaba gösterdiğini, fakat İstanbul'da olan hain Kızılbaş emirlerinin Elkas'ın Safevi tahtında hakkı olduğunu ve Handigar yardım ederse işlerin iyi yürüyeceği yönünde Sultan'ı kandırdıklarını kaydediyor.²⁹ Şah Tahmasb da savaşın açılmasında başlıca rol oynayan Rüstem Paşa'nın İbrahim Paşa kadar kötü zatlı (*bed-zati*) bir şahıs olduğunu bildiriyor,³⁰ İbrahim Paşa'nın ölümünden sonra "yıllarla uyuyan fitnenin yeniden uyandığı" ve yeni savaşın patlak verdiğini yazıyor.³¹

Böylece Safevi tarih yazarları tarafından arada oluvermiş tüm çatışma ve savaşlardan Osmanlılar sorumlu tutuluyor ise de bunların suçu Sultan Süleyman'ın kendisinden çok onun sadrazamlarına ve maiyetine yükleniyor.

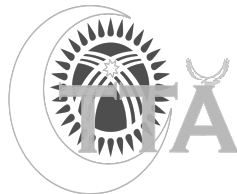
Bazen Safevi tarih yazarları savaş esnasında Osmanlı askerlerinin Kızılbaşlara meylettığı, onların tarafına geçmek istedikleri hadiselerle dokunarak onları kendi eserlerinde aydınlatmışlar. Örneğin, Budak Kazvini H. 959 (1551-52) yılında Şah Tahmasb'ın Adilcevas kalesine saldırdığı zaman kaledeki "Yeniçerilerin ve Rûmilerin" Safevi yanlıları olduklarını, Kürtlerin ise katiyetle karşı çıktıklarını, iki grup arasında çatışma çıktığını, Rûmilerin Kızılbaşları kaleye soktukları ve Kürtleri

²⁸ *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 43

²⁹ *Cevahirü'l-Ahbar*, s. 201

³⁰ *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 45

³¹ *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 47

katlettiklerini ve böylece Adicevaz'ın tekrar Safevilerin eline geçtiğini kaydediyor.³²

Böylelikle, Osmanlıların Kızılbaş Devleti ile savaştıkları dönemleri yansıtırken bile Safevi tarih yazarları Osmanlı müverrihlerinden farklı olarak kendi eserlerinde rakiplerine karşı aşırı derecede aşağılayıcı ve hakaret dolu tarz ve üsluptan çekinmeğe çaba göstermişler. Aynı zamanda Osmanlı ordularının doğuda Kızılbaşlarla değil, batıda (veya Gürcüstan'da) Hıristiyanlarla çatışma olaylarını yansıtan Safevi tarihçileri, genellikle ümmet düşüncesinden hareket ederek Osmanlıları veya Rûmileri (*Rûmiyan*) öven, onları İslam bayrağını yüceltip kâfirlerle din uğruna savaşan gaziler gibi göstermişler ve sempatilerini onlar tarafından koymuşlardır. Osmanlıların düşmanı olan Hıristiyanlar Safevi kaynaklarında geleneksel olarak "*ehl-e nefag*", "*ehl-e şirk*", "*kâferan-e gom-rah*", "*koffar-e füccar*" vs. gibi çeşitli aşağılayıcı adlarla adlandırılmışlar.³³ Mesela, Erzurum Valisi Musa Paşa ve askerlerinin Gürcüler tarafından pusuya düşürülerek katledildikleri haberini duyan Sultan Süleyman hemen Diyarbakır Valisi Hadım Ali Paşayı büyük bir orduyla "*kâfirlerin def'ine*" göndermiş (*be def-e koffar ferestad*) ve onlardan öç almayı emretmiştir.³⁴

Tabii, yukarıda belirtildiği üzere Safevi kaynaklarının Osmanlılarla ilgili nispeten mütevazı ve saygın denilebilecek tarzı ve üslubu her şeyden önce Osmanlı'nın askeri kudretinin büyüklüğü ve özellikle Çaldıran'dan sonra Safevi Devleti için ne kadar tehlikeli olduğunun iyi bildiklerine bağlıdır. Onlar muhteşem bir rakip karşısında genellikle saygın davranmayı tercih etmişler. Özellikle Çaldıran yenilgisinden sonra Safevilerin Osmanlı ordusunun gücü karşısında belli bir çekince duydukları açıkça hissedilmektedir.

Bu açıdan Safevi tarihçilerinin kendi eserlerinde Osmanlı savaş taktiği ve tekniğine gösterdikleri ilgi şaşırtıcı gözüküyor. Zamanla Safevi ordusunun ve onların vasıtasıyla hatta Orta Asya hanlarının

³² *Cevahirü'l-Ahbar*, s. 207

³³ *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 37-52

³⁴ *Hülasetü't-Tevarih*, s. 301

Osmanlılara özgü bazı taktikleri, askeri birliklerini ve silah çeşitlerini benimsedikleri bilinmektedir. Örneğin, Hindistan'da Panipet şehri uğrunda savaşa hazırlanan Babur, Ustad Ali-Kulu'ya "Rum usûlüne göre" kendi askerinin etrafında arabalardan çember kurup aralarında ateş açacak tüfek-endazlar koymasını emretmiştir.³⁵ Belirtildiği üzere Kızılbaşlar bu taktiğin gücü ve kendilerine karşı ilk defa başarılı kullanımı ile Çaldıran meydan muharebesinde tanışmışlar. Safevi kaynakları Osmanlıların bu muharebede böyle bir taktik kullandıklarını kaydediyor, "Rum selâtininin usûlüne göre" savaş zamanı onların kendi ordularının etrafına bu tarzda araba ve zincirlerden çember çekip arkasında ateşli silahlar, top, tüfek ve darbzken kullanan birlikleri yerleştirdiklerini ve böylece Osmanlı askerlerinin nişan almakta ve ateş açmakta fevkalade mahir olduklarını yazıyorlar.³⁶ Kızılbaşların bu taktikten epey etkilenip onu benimseyerek özellikle doğuda Özbeklere karşı yaptıkları savaşlarda uygulamaya başladıkları biliniyor. Böylelikle, genel olarak, Kızılbaş ordusunda topların ve topçu birliklerinin kullanımı Çaldıran'dan sonra bu tür silahların ne kadar etkin olması fikrinin

³⁵ Gazi Zahirüddin Muhammed Babur. *Vekayi. Baburun Hatıratı*, Doğu Türkçesinden çeviren, izahlı indeksi ve notları hazırlayan Prof. R.R.Arat, 2 baskı, Cilt II, TTKB, Ankara 1987, s. 299

³⁶ *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 144-145; *Lübbü't-Tevarih*, Te'lif-e Yahya bin Abdülletif Gezvini (be sal-e 948 H.G.), Teshih Mir Haşim Moheddes, Tehran 1386, s. 286. Şunu da belirtmekte yarar var ki muharebe meydanında arabalardan çember kurma taktiği Doğu'da Osmanlılara atfediliyordu. Muhtemelen Osmanlılar bu taktiği 1440'lı yıllarda Varna savaşı süresinde Macarlardan benimsemişlerdi. Macarlar kendileri ise bunu daha önce Bohemya'da Hussitlerin savaş deneyiminden yararlanarak kullanmaya başlamışlardır. Bilindiği üzere, Macar komutanı Yanoş Hunyadi Bohemya'da Hussitlerin ayaklanmaları sırasında Macar Kralı Sigismund'un ordusunda Hussit isyancılarına karşı savaşmış ve onların kullandıkları *wagenburg*'larla (Çekçe *tabor*) tanışarak bu usûlü Osmanlılarla savaşlarda da tatbik etmiştir (Ágoston G., "Firearms and Military Adaptation: The Ottomans and the European Military Revolution, 1450–1800", *Journal of World History*, VoL. 25, Number 1, March 2014, p. 91).

onların arasında hâkim kesilmesine bağlı bir olaydır. Bunun yanı sıra Şah Abbas döneminde Osmanlı “Yeniçeri Ocağı”nı hatırlatan “tüfekçiyan” adı ile yaya birliklerinin kurulması da Safevilerin Osmanlı askeri kuruluşundan etkilenmesinin bir sonucudur.

Safevi kaynaklarında Osmanlı ordusunun taktik ve silah açısından üstün nitelikleri bazen Osmanlının Avrupa’yla yakın temasları ile izah edilmektedir. Osmanlıların kendi askeri pratiklerinde Avrupa askeri yöntemlerini kullandıkları ile alakalı bilgilere Safevi tarih kaynaklarında bazen rastlanıyor. Örneğin, Kazı Ahmed Kumi, Erzurum valisi Musa Paşa’nın Kafkasya’da Başaçık (İmereti) üzerine sefer ettiğini, birkaç önemli hisarları ele geçirdiğini yazıyor ve bir kalenin muhasarası zamanı kendi topraklarını Avrupa usulü ile (*be-tertib-e tup-e ferengi*) tertip ettiğini bildiriyor.³⁷ Bu açıdan bazı Safevi kaynaklarının, özellikle *Ahsenü’t-Tevarih*’in Osmanlıların Avrupa’daki savaşları ile ilgili nispeten geniş bilgi vermesi de şaşırtıcı gözüküyor.

XVI. yüzyılda Safevi ordusu ateşli silah donatımı ve taktik açısından Osmanlı ordusunun gerisinde kalmıştır. Bundan dolayı savaş zamanı Kızılbaşlar çoğunlukla taarruza geçen Osmanlı ordusu ile yüz yüze gelip savaşmaktan kaçınmış, genel olarak Osmanlıların geçeceği bölgeleri tahrip etmek, ahalisinin düşmanla temasını önlemek için başka yerlere göçürmek, gıda ihtiyatlarını yakmak, su kuyularını ve kehrizleri dağıtmakla düşmanı yiyecek ve su ihtiyaçlarını sağlayamayacak durumda bırakıp onu geri çekilmeğe mecbur etmekten ibaret idi. Bu taktik Kızılbaşlar tarafından Şah İsmail döneminde uygulanmaya koyulmuş, özellikle Şah Tahmasb tarafından sık sık kullanılmış ve on yıllar boyunca Osmanlı-Safevi savaşlarında devam etmiştir. Bununla ilgili 1533-34 İrakeyn seferi döneminde Osmanlıların Güney Azerbaycan’a ilerlemesini tasvir eden Şah Tahmasb emirleri ile düzenlediği askeri müşaverede Hüseyin Han’ın atların zayıf olduğu için Rumlularla savaşın zor olacağını söylemesi üzerine şöyle cevap vermiştir: “Biz Rumlularla yüz yüze açık savaşacak mıyız ki, sen bunları söylüyorsun ve atların zayıf olmasından rahatsız oluyorsun?”. Sonra

³⁷ *Hülasetü’t-Tevarih*, s. 300

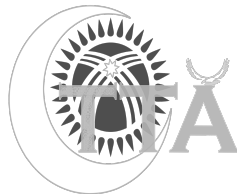
kendisi Kızılbaş ordusunu birkaç kısma bölüp emirlerine Osmanlıların geçecekleri yerleri tahrip edip kuru bir çöle döndürmeleri emrini vermiştir.³⁸

Kara kuvvetleri, Yeniçeri ocağı, topçu birlikleri yanı sıra Safevi tarihçileri Osmanlının deniz kudreti, deniz savaşları, donanması ve sahip olduğu gemilerin özellikleriyle de ilgilenmişler. Özellikle İdris Bitlisi'nin *Heşt Behişt*'inden geniş faydalanmış olan Hasan Bey Rumlu'nun *Ahsenü't-Tevarih*'inde bu tür bilgilere sık sık rastlanıyor. Örneğin, Hasan Bey Rumlu 1500'de Sultan II. Bayezid döneminde yapılan Güney Mora'ya deniz seferi üzerine pek kapsamlı bilgi veriyor. Bilindiği üzere, Safevi Devleti tarihi boyu büyük deniz devleti niteliğini hiçbir zaman kazanamamış, daha çok kara devleti özelliğini sürdürmüştür. Bu açıdan Rumlu'nun eserinde Osmanlıların deniz savaşları ve Safevilerde bulunmayan gemi türleri üzerine verilen bilgiler Safevi toplumunda ilgiyle karşılanırsa gerek. Hasan Bey Rumlu Bayezid'in İnebahtı seferini şöyle aydınlatıyor: "Bu sene Rum Padişahı Sultan Bayezid zaman olaylarının ve bozkırın kumlarından fazla olan ordu ile kâfirlerin diyarına yöneldi. Top ve tüfek gibi aletlerin toplanmasının teşkili zaman aldı. Her ilden çok sayıda gemiler getirdiler. Gemilere top ve darben koydular. O cümleden Firenk ve Rumeli denizcilerinin tabiri ile "göke" adlanan iki gemi vardı. Onların yapımı devlet sahiplerinin dışında bir kimsenin iktidarında değildi, zira her birinin yapımı için çekilen harçlar 24 bin eşrefi ediyordu. Gemilerin adları ve çeşitleri şu şekilde idi: göke, mavna, barça, kadirga, kalyon, derce. Kadirga türü olan geminin yelkeni yoktu, kürekle hareket ettiriliyordu, fakat tüm gemi çeşitlerinden daha hızlı idi"³⁹. Veya Safevi tarihçisi "mavna denilen geminin hisar gibi geniş", "kalyon denilenin mavna türünden, fakat daha küçük", "dercenin ise en küçük, fakat hızlı" olduklarını bildiriyor⁴⁰.

³⁸ *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 28

³⁹ *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 37

⁴⁰ *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 38

Bütün bunların yanı sıra tüm yukarıda söylenenler Safevi tarih yazarlarının Osmanlılara hep sempati ve iyi münasebette buldukları anlamına gelmiyor. Tabii, kendi devlet, mezhep ve toplumlarının çıkarlarını savunan bu müverrihler çoğu zaman Osmanlıları tehlikeli rakip ve düşman olarak gösteriyor ve gerektiğinde onlarla ilgili menfi ifadeleri kullanmaktan da çekinmiyorlardı. Özellikle Osmanlıların Safevi topraklarına saldırılarını yansıttıkları zaman bu tür kötü deyimlerin kullanımına sık sık rastlanıyor. Örneğin, Şah Tahmasb kendisi Sultan Süleyman'ın İrakeyn seferi döneminde Azerbaycan'a saldırısını şu sözlerle eleştiriyor: "Hazret-i Handigar namertlik yaptı (*kem-forsati nemude*). Biz Herat seferinden ve Özbeklerle savaştan geri döndüğümüz sırada memleketimize saldırdı".⁴¹

H. 955'te (1548) Sultan Süleyman Kanuni'nin Elkas Mirza'yı da yanına alarak Azerbaycan'a seferini tasvir eden *Ahsenü't-Tevarih* yazarı Osmanlıları "*kine-hah*" adlandırıyor ve Şah Tahmasb'ın "öç alan Rûmilerin" (*Rûmiyan-e kine-hah*) savaşa başladıkları hakkında haber aldığını yazıyor.⁴² Genellikle Elkas Mirza'nın ihaneti, İstanbul'a Kanuni'nin yanına iltica etmesi ve bu hadisenin yeni Osmanlı-Safevi savaşına neden olması Şah Tahmasb'ı epey kızdırmış olmalı ki bazen kendi *Tezkire*'sinde Osmanlılarla ilgili çok keskin ifadeler kullanıyor.⁴³ Örneğin, onların Elkas'ı ciddiye alması ve onun vaatlerine uyararak Safevilere karşı savaş açmaları için "Rumluların aptallığı ve akılsızlığı (*divanegi ve kem-egli-ye Rûmiyan*) bir kere daha belli oldu" ifadesini söylüyor.⁴⁴

Safevi kaynaklarında Osmanlılarla ilgili menfi ibarelere yer verilmesi özellikle onların Kızılbaşlara karşı adalet dışı ve gaddarca davrandıkları

⁴¹ *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 32

⁴² *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 328

⁴³ Şah Tahmasb Elkas Mirza olayının ve Van kalesinin Osmanlılar tarafından zaptedildiğinin kendisini kötü şekilde etkilediğini, "gayretine dokunduğunu" yazıyor ve bununla Azerbaycan'ın sütunlarından birinin düştüğünü (*yek sotun-e Azerbaycan oftad*) bildiriyor (*Tezkire-yi Tahmasb*, s. 56)

⁴⁴ *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 47

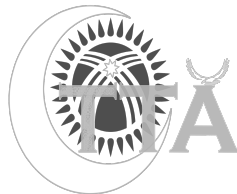
durumda daha açık ortaya çıkıyor. Mesela, Pasin'in Osmanlı hâkimi Dozdi Davud geceleyin kendi askerleri ile Safevi ocağının müritleri sayılan Hinuslu ulusu üzerine ansızın saldırarak uykuda olan insanlardan, özellikle Alpavut Türkmanlarından 100'e kadar insanı katle yetirdiği için *Ahsenü't-Tevarih* yazarı Osmanlılar hakkında "geceleyin saldıran Rûmiler" (*Rûmiyan-e şebhun*) diye bahsediyor. Bu olaydan sonra Hinusluların reisi olan Kayıtmas Bey Elvendhan Bey Saadlu ile birlikte Osmanlılarla savaşarak onları mağlup etmiş, takriben 700 kişiyi katledip onların başlarını hediye olarak Tebriz'e Şah Tahmasb'a göndermişler.⁴⁵

Bilindiği üzere her iki devlet sınır bölgelerinde ister savaş zamanı, isterse de savaş olmayan dönemlerde birbirini rahatsız etmek amacıyla kendi tebaalığında olan Kürt aşiretlerini kullanıyor, onların silahlı atlılarını rakip topraklarına göndererek oraların yağma ve talan edilmesini sağlıyorlardı. Özellikle Osmanlılar bu taktiği sık sık kullanıyorlardı. Safevi kaynaklarında bu tür sınır çatışmalarına bol yer veriliyor. Örneğin, Hasan Bey Rumlu'nun bildirdiğine göre, 1548 yılında Sultan Süleyman Kanuni'nin fermanı üzerine Kürt emirleri beş bin atlı ile Azerbaycan'da Urmiya şehri üzerine yağma ve talan amacı ile saldırmış, fakat bölgenin valisi Veli Sultan Zülkadir'in karşı hareketleri ile geri püskürtülmüş ve kendi diyarlarına dönmek mecburiyetinde kalmışlar. Veli Sultan, *Ahsenü't-Tevarih*'in ifadesiyle, bu "kötü kaderli kavim"den (*govm-e bed-ahter*) kaçanların peşinden giderek yağmayla meşgul olanlarını katledip kellelerini Şah Tahmasb'a göndermişti.⁴⁶

Osmanlı-Safevi savaşları karşılıklı yıkım ve yağmaya yol açan, her iki devleti zayıf düşüren, yaşayış meskenlerini ve üretim araçlarını dağıtan, özellikle savaş bölgelerinde yaşayan halkı perişan eden ağır sonuçlar veriyordu. Bu konularla ilgili Safevi kaynaklarında bol bilgi verilmektedir. Aynı zamanda tabii olarak bu ağır sonuçların sorumluluğu Osmanlıların boynuna yükleniyordu, kendilerinin bu tür

⁴⁵ *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 323

⁴⁶ *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 323-324

hareketlerde bulunması bir mecburiyet karşılığı olarak gösteriliyordu. Şah Tahmasb Elkas Mirza'nın Osmanlıların elinde olduğu sürece Safevi Devleti'ne karşı saldırı ve provokasyonların durdurulamayacağı aşikâr olduğu için bu olayların önünün alınmasının tek yolunu Osmanlıların elinde olan ülkeleri tahrip etmek, ürünlerini yağmalayıp yakmak, o bölgeleri çöl edip 10 günlük yolda mamur bir yer bırakmamakta görüyordu.⁴⁷

Aynı zamanda Safevi şahı Osmanlıların Azerbaycan topraklarını zaptettikleri zaman yaptıkları yağma hareketlerini şöyle anımsatıyor: "Her defa onlar bizim ülkeye geldikte bizim malımızı helal biliyorlar (*mal-e ma helal mi-danestend*), biz ise onların ve reayanın malını helal bilmiyorduk".⁴⁸ Dolayısıyla Kızılbaşların özellikle 1548 savaşında Osmanlı topraklarında yaptıkları yıkım ve yağma hareketleri bir intikam duygusuyla izah ediliyordu.

Tabii olarak, Osmanlılarla yapılan savaşlarda Safevi kaynakları kendilerini muzaffer, rakiplerini yenik olarak göstermek çabasında bulunmuş, Safevi şahı ve Kızılbaş askerleri hakkında övücü, yükseltici üslup kullanmak, Osmanlı ordusuna ise düşünül­düğü kadar muhteşem ve kudretli olmadığı imajını vermeğe çalışmışlar. Bunun için eserlerine Fars edebiyatından sık sık örnekler ekleyerek okuyucuyu bu yolla da ikna etmek istemişlerdir. Mesela, Irakeyn seferinde Tebriz'den ayrılıp geri çekilmek ve ağır kayıplar vermek mecburiyetinde kalan Osmanlı ordusunun perişan halini göstermek için Budak Kazvini şu rubaiyi söylüyor:

Sultaniye tarafına gittim – o güzel bir çimen

İki bin ceset gördüm – ne mezar, ne kefen

Sordum: Tüm bu Osmanlıyı kim öldürdü?

*Sabah rüzgarı ortaya çıktı ki: Ben*⁴⁹

⁴⁷ *Tezkire-yi Tahmasb*, s 56

⁴⁸ *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 58

⁴⁹ رفتم سوی سلطانیه آن طرفه چمن

Safevi kaynaklarında askeri ve siyasi münasebetlerin yanı sıra iki devletin sosyal yapısı ve kurumları arasında mevcut farklarla alakalı bazı bilgiler de ilgi çekicidir. Özellikle savaş süresinde elden ele geçen Doğu Anadolu’da uygulanan pratikler sırasında mevcut farklar daha fazla göze çarpmaktadır. Bilindiği üzere, bu bölgelerin büyük kısmı Çaldıran meydan muharebesinde Kızılbaşların yenilgisinden sonra 1514-15 yıllarında Osmanlı Devleti’nin terkebine geçmiş ve Bıyıklı Mehmed Paşa idaresinde burada Diyarbakır Beylerbeyliği kurulmuştur. Klasik sancak ve nahiye sistemi üzerine taksimat yapılan beylerbeylik topraklarında tımar sistemi uygulanmaya koyulmuştur. Fakat onların yanında özellikle Kürt beylerine ait yurtluk-ocaklık ve hükümet denilen ve bazı irsi feodal imtiyazları içeren özel statülü birimler de kurulmuştur. Aynı mesailer 1533-35’te İrakeyn seferi sonucunda Osmanlı topraklarına katılan Van için de geçerlidir. Osmanlı-Safevi savaşları sırasında Van kalesi ve civarlarının elden ele geçtiği bilinmektedir. 1536’da Şah Tahmasb bölgeyi yeniden tuttuğu zaman, Abdi Bey Şirazi’nin haber verdiği üzere, bu toprakları “tiyul” olarak önceler Kirman hâkimi olmuş Kızılbaş emirlerinden Ahmed Han Sufioğlu Ustaclu’ya vermiştir.⁵⁰

“Tiyul” terimi ve kurumu Osmanlı Devleti’nde olmayıp Safevilerde pek yaygın şekilde kullanılmıştır. Bilindiği üzere, Timur fetihlerinin ve Timurlu Devleti’nin bir etkisi sonucu Safevi devrinde geniş yayılmış bu kurum bir nevi Osmanlı tımarlarını hatırlatıyordu ve sipahilere hizmet karşılığı toprağın kendisini değil, onun vergi gelirlerinin edası anlamına geliyordu. İ.P. Petruşevskiy Safevi devletinde “tiyul”un genel olarak sipahinin askeri hizmet karşılığı toprağın ve onun üzerinde oturan

ديدم دو هزار مرده بيگور و كفن
گفتم كه بگشت اين همه عثمانی را
باد سحر از میانه برخاست كه من
(*Cevahirü’l-Ahbar*, s. 174)

⁵⁰ *Tekmiletü’l-Ahbar*, s. 84

reayanın değil, toprak vergisi olan “mal-ı cihet”ın bir kısmı ve bazı diğer rüsumatın eda edildiği manasına geldiğini yazıyor.⁵¹ Aynı zamanda XVI. yüzyıla ait Safevi vekâyinamelerinde “tiyul”un manası farklı şekilde de anlatılıyor. Çoğu zaman Kızılbaş emirlerinin hükmü altına verilen büyük toprak sahalarına, eyaletlere deniyor. Van’ın “tiyul” olarak Ustaclu Ahmed Han’ın idaresine verilmesi de aynı anlama geliyor.

Safevi kaynaklarının Osmanlı Devleti’nin bazı Anadolu beylikleriyle ilişkilerine dair verdikleri bilgiler de ilgi çekicidir. Özellikle Safevi ile komşu olan ve askeri ve siyasi münasebetleri bulunan beylikler üzerine daha geniş malumat bulmak mümkündür. Safevi kaynaklarında tarihi en fazla aydınlatılan Anadolu beyliklerinin başında Dulkadir (Zülkadir) geliyor. Zira Akkoyunlu Devleti’nin çöküşü ve Safevi Devleti’nin yükselişi devrinde Dulkadiroğlu Alaüddevle Bey Diyarbakır ve Doğu Anadolu üzerinde iddiasını ortaya koyarak Kızılbaşlarla çatışmış ve 1507’de Şah İsmail’in Elbistan seferi zamanı onunla savaşarak mağlup olmuştur. Çaldıran zaferinden sonra Osmanlılar Maraş üzerine yürümüşler. Savaşta yenilen Alaüddevle Bey’in başı kesilerek Sinan Paşa tarafından Sultan’a gönderilmiş ve Safevi kaynaklarının bildirdiğine göre, böylece Zülkadir selâtininin sonu gelmiştir. Kazı Ahmed Kumi’ye göre, Alaüddevle Bey ikiyüzlü bir insan idi ve âdetince Osmanlı ve Mısır sultanlarını kastederek “Benim iki tavuğum var – biri altın, diğeri gümüş yumurta veriyor” dermiş. Rum elçileri geldikte hemen kendi mülazımlarına Mısır elbisesi giydirerek onları Osmanlılara Sultan Kansuh’un elçileri olarak takdim edermiş, çok taleplerde bulduklarını, kendisinin ellerinden bıktığını ve Osmanlı Sultanı’na tabi olmak dileğinde olduğunu beyan ederek Osmanlı tarafından fazlasıyla altın alıyormuş. Mısır elçileri geldikte aynı şeyi tersini söyleyerek tekrar edermiş.⁵²

⁵¹ Petruşevskiy İ.P., *Oçerki po istorii feodalnihk otnoşeniy ve Azerbaycane i Armenii*, s. 188

⁵² *Hülasetü’t-Tevarih*, s. 135. Osmanlı kaynaklarında da Alaüddevle Bey’in kurnaz olduğu ile ilgili malumata sık sık rastlanıyor, mesela Celal-zade Mustafa Dulkadir beyini “muhil-ü-hile-kâr kimesne” adlandırıyor (Celal-zade Mustafa,

Safevi kaynaklarının bir önemli tarafı da onların Farsça yazılmasına rağmen bol Türkçe sözcük ve ifadeler kullanmasıdır. Metinlerde özellikle devlet kurum ve makamlarının adları (*eşik-ağası*), askeri terimler (*topçı, koşun*⁵³), idari ve sosyal kurumlar ile ilgili terimler (*tiyul, ulka*⁵⁴), konar-göçer yaşam tarzı (*göç, yaylak, kışlak*⁵⁵) ile bağlı kelimelere sık sık rastlanıyor⁵⁶. Dönemin bir özelliği olarak Farsça yazılmış Safevi kaynaklarında çoğu hallerde yılların adı da eski Türk takvimine uygun ve Türkçe olarak geçiyor. Örneğin, *Hülasetü't-Tevarih*'te Şah İsmail'in Çaldıran savaşının yapıldığı "İt" (Köpek) yılının Nevruzunu (kaynakta – *Nouruz-e İt yıl*), yani H. 920'nin Muharrem ayını İsfahan'da geçirdiği kaydediliyor.⁵⁷ Safevilerin kullandıkları takvimin de Türk takvimi olduğu kaynaklarda özel olarak vurgulanıyor, nitekim Şah Tahmasb kendi "Tezkire"sinde şöyle yazıyor: "Türklerin Maymun yılına denk gelen (*movafeğ-e Biçi yıl-e Torki*) Hicri tarihiyle 930 yılında öyle

Selim-name, Haz. Prof. Dr. Ahmed Uğur – Öğr. Gör. Mustafa Çuhadar, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1990, s. 164).

⁵³ *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 5

⁵⁴ *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 5

⁵⁵ Örneğin, *Hülasetü't-Tevarih*'de şöyle deniyor: "Bu sene Şah Kazvin'de kışladı" (*Der in sal geşlağ-e humayun der Gezvin vağe şod*) (*Hülasetü't-Tevarih*, s. 301).

⁵⁶ Hasan Bey Rumlu'nun "Ahsenü't-Tevarih"i üzerine araştırma yapan Şahin Ferzeliyev kitabının sonunda eserde rastlanan Türkçe sözcüklerin listesini çıkarmıştır. Bunların arasında *korçibaşı, eşikağasıbaş, subaşı, avcıbaşı, topçı, tüfekci* vs. gibi askeri ve devlet görevlerini, *kullukçı, kapuci, kuşçı, sofracı, şireci* vs. gibi saray hizmetçilerini, *uç, beş, dokuz, seksen, yüz* gibi sayıları ve *kaysı, güzel, kepenek, çomak, köç, ulak, sığınak, çöl, yengi, dengiz, bulak, açık, ata, uzun* vs. gibi değişik anlamları ifade eden birçok kelimeler bulunmaktadır. (Fertzeliyev Ş., *Azerbaycan XV-XVI esrleride*, s. 135-138). Namik Musalı da *Tarih-i Alem-ara-yi Şah İsmail* eserinde kullanılan Türkçe kelimelerin uzunca listesini kitabına eklemiştir (Musalı N., *I Şah İsmailin Hakimiyyeti ("Tarih-i Alemara-yi Şah İsmail" eseri esasında)*, "Elm ve tehsil" Neşriyyatı, Baku 2011, s. 378-385).

⁵⁷ *Hülasetü't-Tevarih*, s. 129

vakti dūşenbe gūnū Recep ayının 19'unda 10 yaşındayken hūkūmdarlık tahtına oturdum. Doęum gūnūm Tūrklerin İt yılına denk gelen (*movafeę-e İt yıl-e Torki*) 920 yılının Zilhicce ayının 26'sıdır".⁵⁸

Bu husus vakaünevislerin bir kısmının Tūrk kōkenli oldukları ile baęlıdır. Dięer taraftan ortaçaęda gūnūmūz İnan'da Tūrklerin iktidarda oldukları, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi devletlerinin sadece Fars dili ve kūltūrū deęil, aynı zamanda Tūrk dili ve kūltūrūnūn geliştiięi bir bōlge, Azerbaycan Tūrkçesinin saray, ordu ve diplomasi dili olarak geniş kullandiięı ve dolayısıyla Farsçayı da etkilediięi bir dōnem olması ile ilgilidir. Safevi Őahlarının saraylarında ve asker arasında çoęunlukla Azerbaycan Tūrkçesinde (*Tūrkī-i Acemi* veya *Kızılbaş Tūrkçesi*) konuşulduęu, bu dilin onların anadilleri olduęu, Safevi dōneminin Azerbaycan Tūrk edebiyatının bir çiçeklenme devri olduęu, Őah İsmail gibi ondan sonraki Safevi hūkūmdarlarının da Tūrkçe Őiirler yazdiięı tarihi kaynaklarca saptanmıř bir gerçektir. Nitekim, Őah İsmail'in oęlu Tahmasb'ın *Tezkire'sini* Farsça yazmasına raęmen eserine kendisinin Tūrkçe beyitlerini de dahil etmiřtir. Mesela, Osmanlıların İrakeyn seferi esnasında Tanrı'nın kendilerini koruyacaęına dair umudunu ifade etmek ięin Tahmasb eserinde Tūrkçe Őu beyitini sōylüyor:

Ki hakdır cihanda meded-kar oleng,

*Kulina yaman gūnde gem-har oleng.*⁵⁹

Hatta Safevi dōneminin Fars kōkenli memurları bile bazen Tūrkçeyi Őğrenmek ve kullanmak mecburiyetinde idiler. Őrneęin, belirtildięi ũzere İnan'ın en Őnemli Őii merkezlerinden olan Kum Őehrinde kōklū bir Fars ailesinde dūnyaya gelmiř olan Kazı Ahmed Kumi,⁶⁰ Őah İsmail'in oęlu ve Horasan valisi Sam Mirza'nın mūnŐisi ve sonralar Meřhed'de

⁵⁸ *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 2

⁵⁹ *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 32 (Burada kaynakta geęen *oleng* yerine *olan* okumak daha doğru olur).

⁶⁰ Storey C.A., *Persidskaya Literatura. Bio-bibliografięeskiy Obzor*, Chast II, s. 862

Şehzade İbrahim Mirza'nın veziri olmuş babası Mir Şerafüddin Hüseyin el-Hüseyin'in güzel ve hatasız Türkçe yazabildiğini haber veriyor.⁶¹ Kazı Ahmed kendisi de Türkçeyi iyi biliyordu.

Söylenenler bazen Safevi Devleti'ni hep İran şeklinde adlandırarak onu sadece Fars siyasi ve medeni geleneği ve dili ile özdeşleştirenler için bu devletin aynı zamanda Türk unsurunun ve kültürünün bir vatani olduğu, özellikle Azerbaycan Türklerinin gayret ve katkılarıyla kurulup ayakta durduğu, onların tarihi ve kültürel gelişiminde fevkalade önemli rol oynadığı hakkında ciddi şekilde bir daha düşüncelerine zemin yaratıyor.

İlk Osmanlı-Safevi İlişkileri ve Çaldıran'a Götüren Yol

Safevi tarih yazarlarına göre Şah İsmail döneminde Safevilerin Anadolu Türkleri ile ilk doğrudan teması H.905 (M.1499-1500) yılına ait olarak gösterilmektedir. İsmail iktidar iddiasıyla ortaya çıkınca bu sene "İmamet hanedanına", yani Safevi ocağına itikadı olan herkes onun bayrağı altına toplanmaya başlamıştı.⁶² Abdi Bey Şirazi'nin bildirdiğine göre İsmail'in huzuruna gelen "sufiler ve gaziler" çoğunlukla Rum, Şam, Mısır ve Diyarbakır'dan geliyorlardı ki bunların içinde Rumlu, Şamlu ve Zülkadir (Dulkadir) Türkmanları çoğunlukta idi.⁶³ O cümleden İsmail'in Şuragöl mevkiinde olduğu zaman Anadolu'dan hizmetine "Rum sufileriyle" ilk gelen Karaca İlyas Bayburtlu olmuştur.⁶⁴

Safevilerin, daha doğrusu Şah İsmail'in Osmanlılarla ilk teması ise 1500 senesine rastlıyor. Şah İsmail'in Anadolu'da Kızılbaş Türkman aşiretlerini kendi tarafına çekmek için, Hasan Bey Rumlu'ya göre, Çukur-Saad'den Kağızman'a, oradan ise Tercan ve Sarıkaya adlı mevkie

⁶¹ Memmedova Ş., *Hülasat et-Tevarih Azerbaycan tarihinin menbeyi kimi*, s. 9

⁶² *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 35

⁶³ *Tekmiletü'l-Ahbar*, s. 38

⁶⁴ *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 35

gelmişti.⁶⁵ Abdi Bey Şirazi ise bundan önce İsmail'in maiyetiyle birlikte Ustaclu oymağının yurdu olan (*neşimen-e oymağat-e Ustaclu*) Bingöl yaylağına gittiğini yazıyor. İsmail'in bu yöreye geldiği müjdesini Ustaclu aşiret üyelerine bildirmek için önce Hamza Bey Fethoğlu Ustaclu onların arasına gönderilmiş ve haberi dinlemek için aşiret büyükleri, aksakallar, gençler hep Hamza Bey'in görüşüne gelmişler. Sonra kendi peygamberlerini kutlayacak gibi büyük sevinç ve gösterilerle genç İsmail'i karşılamışlar. İsmail birkaç ay Bingöl'de Ustacluların arasında kalmış ve bu haber etraf caniplerdeki Kızılbaşlar arasında (*der miyan-e sufıyan ve şı'ayan*) yayılmıştır. Buradan İsmail kendi adamları ile Tercan'ın Sarıkaya mevkiine yönelmiş, sonra ise Azerbaycan'a gitmiştir. Anadolu ve Şam'dan topladığı 12 bin kişilik kalabalık ordu ile Şirvan üzerine sefer etmek ve Şirvanşah Ferruh Yesar'ı bertaraf etmek kararına varılmıştır. Bu esnada eli silah tutan Ustacluların sefere katılmaları dolayısı ile geri kalan aşiret üyelerinin, yani yaşlıların, kadınların, çocukların güvenliğini sağlamak amacıyla İsmail Osmanlı Sultanı II. Bayezid'e bir iltimas mektubu göndermiştir.⁶⁶ *Tekmiletü'l-Ahbar*'da kaydedilen bu olay İsmail'in Osmanlılarla ilk resmi teması anlamına geliyor.

1500'de Erzincan'da yapılan meşveretten sonra Kızılbaşlar Şirvan üzerine sefer edip, ordusunu yenip hükümdarı Ferruh Yesar'ı katletmişler ve Azerbaycan'ın başkenti Tebriz'i tutmuşlardır. Böylelikle İsmail 1501 yılında Safevi Devleti'ni kurup kendisini Şah ilan etmiştir.

Bundan sonra Şah İsmail'in memleketin değişik bölgelerinde hala süren Akkoyunlu hâkimiyetini ve yerel emirlerin iktidarını kaldırıp Safevi Devleti'nin birliğini kurmakla uğraştığını görmekteyiz. Bu arada Elvend ve Murad gibi Bayındır sultanlarının Akkoyunlu Devleti'ni ihya etmek çabalarının bir sonuç vermediğini anlayan Osmanlı sultanı II. Bayezid yeni gerçekliği kabul etmek zorunda kalarak Safevi şahı ile iyi münasebetler kurmak yoluna gitmiştir. 1504 yılında Şah İsmail'i Irak ve Fars'ı fethettiğinden dolayı kutlamak için Osmanlı elçisi Mehmed Çavuş

⁶⁵ *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 36

⁶⁶ *Tekmiletü'l-Ahbar*, s. 37-38

Balaban Şah'ın huzuruna gelmiştir.⁶⁷ Kaynakların bildirdiğine göre, Osmanlı elçisi kendisi ile değerli hediyeler (*tohfat-e layeg ve pişkeşha-ye movafeg*) getirmiş ve Şah tarafından da saygı ve güzel münasebet (*ezhar-e mohabbet nemude*) görerek geri gönderilmiştir.⁶⁸ Bundan sonra Osmanlı sultanının genç Safevi şahı ile dostane tarzda mektuplaşması kaynaklardan ve araştırmalardan iyi bilinen bir konudur.

1510'da Merv yakınlarında Kızılbaşlarla Özbekler arasında meydana gelen savaşta Özbekler ağır bir hezimete uğramış, Muhammed Şeybani (Şeybek) Han ise katledilmiştir. Bazı kaynakların bildirisine göre, Şah İsmail'in emriyle Özbek hükümdarının kafatasının derisi soyularak Rum'a Sultan Bayezid'e gönderilmiş, kafatasının kendisi ise altınla işlenerek Şah'ın meclislerde şarap içmesi için bir bade olarak kullanılmıştır.⁶⁹ Horasan'ın ve Amu-Derya nehrine kadar Maverünnehr topraklarının Safevilerin eline geçmesini sağlayan bu önemli zaferden sonra Şah İsmail, Safevi kaynaklarının bildirdiğine göre, Kum yakınlarında kışlamış. Ve burada Mısır Sultanı Kansuh el-Guri ve Osmanlı Sultanı Bayezid'in elçileri onun huzuruna gelerek tazimde bulunmuş ve tebriklerini sunmuşlar.⁷⁰

Böylece, görünüşte Bayezid döneminde Osmanlılarla Safevilerin münasebetleri karşılıklı saygı üzere ve dostane sûrette sürmüştür. Gerçi Anadolu'da giderek daha fazla yayılan Kızılbaş harekâtı ve faaliyetlerinin Osmanlı sultanını ve emirlerini ne kadar rahatsız ettiği ve karşılığında onların ne gibi ciddi önlemler aldığı da malumdur. Bu açıdan Sultan Bayezid'in konu ile ilgili hükümleri durumu aydınlatıyor. Şah İsmail'le görünüşte iyi geçinmeği tercih etmesine rağmen Osmanlı Sultanı kendi toprakları içinde olası her türlü Kızılbaş tehlikesini

⁶⁷ *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 86; *Hülasetü't-Tevarih*, s. 87; Efendiyev O.A., *Obrazovaniye Azerbaycanskogo Gosudarstva Sefevidov*, s. 106

⁶⁸ *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 86

⁶⁹ *Hülasetü't-Tevarih*, s. 113

⁷⁰ *Hülasetü't-Tevarih*, s. 117

bertaraf etmeğe çalışıyor ve yerel yetkililere şu içerikli hükümler gönderiyordu: “Erdebil-oğluna varup gelen fitne ve fesada sebep olan sufilerden yolda ve izde, varışda ve gelişde dutulan sufinün soygunı dutanun olup kendüsi siyaseten salb oluna”.⁷¹

Bilindiği üzere Osmanlıların Safevilere münasebeti Selim’in kendi kardeşlerini bertaraf ederek babasının da tahttan ayrılmasını sağlamakla 1512’de iktidara gelmesinden sonra keskin şekilde değişmiş ve açıkça düşmanlık tavrına dönüşmüştür. Zira daha Trabzon valiliği döneminde Selim’in Safevilere karşı sefer ettiği malumdur. Sultan Selim’in cülusunu kutlamak için Safevi elçilerinin İstanbul’da bulunmaması artık münasebetlerin iyice gerildiğinden haber veriyordu.

Safevi kaynakları Sultan Selim’in tahta çıkışını babasına karşı ayaklanması ve bu hareketlerinde Yeniçeri ocağının desteğini kazanması ile ilgilendiriyorlar. Yahya Kazvini Selim’in tahta oturmasından sonra kardeşleri Ahmed ve Korkud’u ve babası Sultan Bayezid’i öldürttüğünü yazıyor.⁷² Kazı Ahmed Kumi Sultan Selim’in İstanbul’da babasının yerine tahta oturduğu haberinin Şah İsmail’e ulaşmasından hemen sonra Nur Ali Halife Rumlu’nun Anadolu’daki sufilerin ve müritlerin toplanması amacı ile o bölgeye gönderildiğini kaydediyor. Nur Ali Halife’nin yanına kısa sürede 3-4 bin kişi cem olmuştur. Tokat canibinde Faik Bey’in komutasındaki 4 binlik Osmanlı ordusu ile Nur Ali Halife arasında yapılan savaşta Kızılbaşlar zafer kazanmış ve büyük ganimet elde etmişler. Tokat ehli Safevilere itaatini bildirerek hutbeyi Şah İsmail adına okutmaya başlamışlar. Nur Ali Halife buradan çıkarak Kazçayırlı adlı yere gelmiş ve bu mekânda Sultan Selim karşısında yenik düşen Şehzade Murad kendi adamlarıyla ona katılmıştı. Onlar beraber tekrar Tokat’a döndükleri zaman bu defa kentin nüfusu Sultan Selim’in intikamından çekinerek onlara muhalif hareket etmişler. Bunun karşılığında Nur Ali Halife ile Şehzade Murad

⁷¹ *Osmanlılarda Divan – Bürokrasi – Ahkam. II Bayezid dönemine ait 906/1501 Tarihli Ahkam Defteri*, Haz. İlhan Şahin – Feridun Emecen, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994, s. 8.

⁷² *Lübbü’t-Tevarih*, s. 283

şehri ateşe vererek buradan ayrılmışlar. Nur Ali Halife'den ayrılan Murad Şah İsmail'e iltica etmiş, fakat aynı yılda hastalanarak kendi eceli ile ölmüştür. Nur Ali Halife ise Şeyh-Hınuslu Türkman ulusuna giderek onları kendi ordusuna katmış ve tiyuldarı olduğu Azerbaycan'a döndüğü esnada İvyazı meskeninde Sinan Paşa, Hüseyin Bey ve Taceddin komutasındaki 15 binlik Osmanlı atlı ordusunun onlara ulaştığı haberi gelmişti. Nur Ali Halife Şeyh-Hınuslu Türkmanlarının da desteği ile yapılan meydan muharebesinde zafer kazanmış, Sinan Paşa olmakla 1500 Osmanlı askeri hayatlarını kaybetmişler. Nur Ali Halife Osmanlıların kellelerini ve elde edilen ganimetleri Şah İsmail'e hediye olarak gönderdikten sonra Azerbaycan'a dönmüştür.⁷³

Yukarıda bahsedildiği üzere Dulkadıroğlu Alaüddevle'yi yenen ve Diyarbakır'ı zapt eden Han Muhammed Ustaclu, İstanbul'a kadın elbisesi ve başörtüsü ile birlikte hakaret ve tehdit dolu mektuplar göndermiş, Sultan Selim'i korkak ve çoban diye adlandırmıştı.⁷⁴ Aynı zamanda, Şah İsmail Osmanlı Devleti'nde devam eden taht mücadelesinde Selim'in rakipleri olan Sultan Ahmed'i ve Şehzade Murad'ı açık şekilde desteklemiştir. Murad, Safevi sarayındayken onu talep amacıyla gelen Selim'in elçileri Şah İsmail'in tahrikiyle katledilmişlerdir.

Daha Trabzon valiliği döneminden yeni kurulmuş Safevi Devleti'ni Osmanlı için tehlikeli ve korkunç düşman olarak değerlendiren Selim'in tahta çıkması ile iki devlet arasında savaşın patlak vermesi artık zamana bağlı bir mesele haline gelmişti. Anadolu'da Kızılbaş ayaklanmaları, özellikle Nur Ali Halife Rumlu'nun Tokat'ı yağmalaması ve Şehzade Murad'la birleşmesi yeni Osmanlı sultanını hızlı şekilde savaşa hazırlanmaya sevk etmiştir.

İki ordu Çaldıran ovasında karşı karşıya gelmişler. Bütün Safevi kaynakları kendileri için uğursuz biten ve sonuçta Şah İsmail'in

⁷³ *Hülasetü't-Tevarih*, s. 124-125

⁷⁴ Efendiyev O.A., *Obrazovaniye Azerbaycanskogo Gosudarstva Sefevidov*, s. 111

kaderinde bir facia rolünü oynayan, Safevi Devleti'ni yenik duruma düşüren bu meydan muharebesinde Kızılbaş ordusunun mağlubiyetinin nedenlerini Şah İsmail'in Durmuş Han Şamlu'nun tekebbür dolu öğüdüne kulak verip civanmerdlik göstermesi ve bozuk bir taktik seçmesine bağlıyorlar.

Safevi tarihçilerinin belirttiği üzere, Han Muhammed Ustaclu ve Nur Ali Halife Rumlu gibi Azerbaycan'ın bazı Kızılbaş emirleri (*bazı diger ez omera-ye Azerbaycan*⁷⁵) Osmanlıların savaş taktiğini, yani askerlerin önüne araba ve zincirlerden kale gibi set çekip onu düşman atlılarına karşı ateşli silahlarla iyi muhafaza ettiklerini iyi biliyorlardı. Bundan dolayı onlar Şah İsmail'e Osmanlı ordusunun Çaldıran'da elverişli mevki tutmasına fırsat bırakmadan hemen taarruza geçip düşmanın "işini bitirmeği" önermişlerdi. Fakat Durmuş Han Şamlu tekebbürle Han Muhammed Ustaclu'ya "Senin kethüdalığın Diyarbakır'da geçer" (*ked-hoda-ye to der Diyarbakir mi-gozared*) diyerek Osmanlılara gerektiği kadar askeri nizamlarını düzenlemek imkanının verilmesini, sonra onlarla açık meydana savaşmayı teklif etmiştir. Yiğitlik ve civanmertlik ruhuna sahip olduğu kadar henüz savaş deneyimi az olan Şah İsmail, Durmuş Han'ın fikrini kabul etmiştir.⁷⁶ Ve Şah Tahmasb kendi *Tezkire*'sinde Çaldıran'la ilgili herhangi bir sohbet olduğu vakit Durmuş Han'ı babası Şah İsmail'i aldatıp yenilgisine vesile olduğu için hep beddua ile andığını yazıyor (*Durmuş Han ra doa-ye bed mi-konem*).⁷⁷

Genç Safevi Şahı'nın ve Kızılbaş emirlerinin Osmanlı ordusuna ansızın saldırmayıp onunla açık meydana merdane savaşmak kararının başlıca nedenlerinden biri, kuşkusuz, onların kendi askeri güçlerine aşırı güvenleri, düşmanın imkanlarını ise iyi tanımamaları, onları küçümsemeleri ile bağlı olsa gerek. Nitekim, Hoca Sadeddin Kızılbaşların savaştan önce Osmanlı askerlerini ciddiye almadıklarını, onları aşağılayıcı şekilde "Rum bazirganı" adlandırdıklarını şöyle ifade

⁷⁵ *Hülasetü't-Tevarih*, s. 130

⁷⁶ *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 145; *Hülasetü't-Tevarih*, s. 130

⁷⁷ *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 29; *Hülasetü't-Tevarih*, s. 232

ediyor: “Rum bazirganı diyü tahfifle yad itdikleri dilaverlerin her biri ol facirler nazarında bir tacir görindi”.⁷⁸

Osmanlı kaynaklarının belirttiği gibi Kızılbaş ordusunun ve emirlerinin Çaldıran günü şarap içip savaşa sarhoş halde girdikleri de düşmanı ciddiye almamak sebebinden olsa gerek. Örneğin, Celal-zade Mustafa bu fikri tasdikleyecek nitelikte olan açıklama yapıyor ve muharebe günü Kızılbaş askerlerinin “zahirde keyfiyet-i şarab ile”, manada ise “hamd-i ğurur” ile pür-humar, medhuş, mahmur ve bade-nuş olduklarını belirtiyor.⁷⁹ Safevi kaynaklarının çoğunda bu olay üzerinden sessizlikle geçildiği halde Şah Tahmasb’ın *Tezkire*’sinde bu fikir beklenmedik bir şekilde onayını bulmuştur. Şah Tahmasb, Sultan Süleyman Kanuni’ye yazdığı cevap mektubunda her ikisinin babalarının Çaldıran’da karşı karşıya geldikleri zaman Kızılbaş emirlerinin ve belki ordunun tamamının sarhoş olduğunu ve gece sabaha kadar şarap içtiklerini bildiriyor (*temami-ye leşker-e u mest budeend, şeb ta sobh şerab horde*).⁸⁰

Aynı zamanda, Safevi kaynaklarında Çaldıran’a gelen Osmanlı ordusunun büyüklüğü abartılmış şekilde gösteriliyor (*leşker-e bi-hedd-o-şomar*),⁸¹ onun başında ünlü emirlerin durduğunun altı çiziliyor. Osmanlıların 200 bin civarında atlı ve yaya askere, o cümleden 12 bin yeniçeriye sahip olduğu, cephenin sağ ve sol kollarında Sinan Paşa, Mustafa (Mehmed) Paşa Bıyıklı, Ferhat Paşa, Karaca Paşa gibi ünlü paşaların durduğu, bunlardan başka Dulkadıroğlu Ali Bey, Malkoçoğlu, Mihaloğlu gibi tanınmış emirlerin bulunduğunu kaydediliyor.⁸²

Kızılbaş ordusunun sağ koluna Durmuş Han Şamlu, Halil Sultan Zulkadir (Dulkadır), Hüseyin Bey Lele Ustaclu, Nur Ali Halife Rumlu,

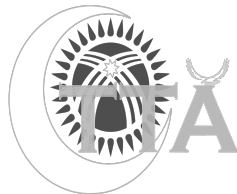
⁷⁸ Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü’t-Tevarih*, Cild II, Matbaa-i Amire, İstanbul 1863, s. 264

⁷⁹ *Selim-name*, s. 148

⁸⁰ *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 29

⁸¹ *Lübbü’t-Tevarih*, s. 286

⁸² *Ketab-e Ahsenü’t-Tevarih*, s. 145; *Hülasetü’t-Tevarih*, s. 130

Hülefa Bey, sol kolda Diyarbakır askerleri ile Han Muhammed Ustaclu, Çayan Sultan Ustaclu, merkezde Mir Abdülbaki, Seyid Muhammed Kemune, Mir Seyid Şerif tayin edilmişlerdi. Saru Pire Korçibaşı çarhacı olarak tayin edilmiştir. Şah İsmail kendisi bir takım korçiler ile yedekte kalarak gerek olan cenahta yardıma koşmaya hazır idi.⁸³

Tüm Safevi kaynaklarının anlattıkları gibi savaş zamanı Kızılbaş askerlerinin ve emirlerinin, özellikle Şah İsmail'in kendisinin yiğitlik ve cesaret göstermelerine rağmen Kızılbaş ordusu ağır bir yenilgiye uğramış, onların meşhur kumandanları Han Muhammed Ustaclu, Saru Pire Korçibaşı, Hüseyin Bey Lele, Emir Abdülbaki, Seyid Muhammed Kemune, Emir Seyid Şerif şehit olmuştur. Yahya Kazvini Kızılbaş askerlerinin Osmanlı top ve tüfeklerinin ateşinden dolayı (*ez tup-o-tofeng-e Rûmiyye*) büyük zayıat verdiklerini yazıyor.⁸⁴ *Ahsenü't-Tevarih* iki taraftan 5 bin kişinin öldüğünü, onlardan da 3 binin Osmanlı askerleri olduğunu açıklıyor.⁸⁵

Çaldıran zaferinden sonra Sultan Selim ordusuyla Tebriz'e gelmiş ve şehrin tüm ileri gelenleri (*cemi-i eşraf*) tarafından karşılanmıştır. Sahibabad meydanında yerleşen Hasan Padişah (Akkoyunlu Uzun Hasan) Camii'nde namaz kıldığı zaman, rivayete göre, hutbe okunuğu esnada hatip "es-Sultan ibnü's-Sultan Ebu Muzaffer İsmail Bahadır Han" diyerek yanlışlıkla hutbeyi Şah İsmail'in adına okumuştur. Camideki Osmanlılar hemen hatibi öldürmeğe kalkışınca Sultan Selim mücadele etmemiş ve "dili almış" diyerek onları sakinleştirmişti. Sultan, Çaldıran meydanında üç yüce zatlı seyidin şehit olmasına üzüldüğünü de ifade etmiştir.⁸⁶

Böylelikle Osmanlı-Safevi ilişkilerinin başlangıcında kilit rol oynayan Çaldıran savaşı ve ona getiren tarihi süreç Safevi kaynaklarında yeterince aydınlatılmış, müverrihler çoğunlukla bu olayın kendi tarihleri açısından pek üzücü olduğunu vurgulamakla beraber onun

⁸³ *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 145; *Hülasetü't-Tevarih*, s. 130

⁸⁴ *Lübbü't-Tevarih*, s. 286

⁸⁵ *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 149

⁸⁶ *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 149

sorumluluğunu tamamen rakipleri olan Osmanlılara ve Sultan Selim'e yüklemekten çekinmiş, kısmen suçu hem de Şah İsmail'in yakın maiyetinde bulunan büyük Kızılbaş emirlerinde de görmüşlerdi.

Şehzade Elkas Mirza Olayı

40 seneden fazla zamanı ihtiva eden Kanuni ve Tahmasb döneminde Osmanlı-Safevi ilişkileri her iki taraftan taht mücadelesinin doğurduğu isyan veya iç kargaşa sonucu şehzadelerin karşı tarafa iltica etmeleri, mücadelelerinde karşı taraf hükümdarından yardım ve destek istemeleri olaylarına tanıklık etmiştir. İlk olarak, kardeşi Şah Tahmasb'a karşı hoşnutsuzluğunu ifade eden Elkas Mirza 1547 yılının sonlarında İstanbul'a Kanuni Sultan Süleyman'ın huzuruna iltica etmiştir. Aşağı yukarı 10-11 sene sonra Kanuni'nin oğlu Bayezid babasının tahtı Selim'e bırakma meylinde olduğunu anladığı zaman ayaklanarak mağlup olup Kazvin'e iltica etmiş ve Şah Tahmasb'ın sarayında sığınak bulmuştur. Büyük siyasi oyunların kurbanları olmuş her iki şehzade sonuç itibariyle hemen hemen aynı acı kaderi paylaşmışlar. Safevi ve Osmanlı hükümdarlarının gizli siyasi pazarlık ve anlaşmaları sonucu yaşamlarını kaybetmiş ve umdukları tahtı kazanamamışlar. Safevi kaynaklarının ayna gibi birbirinin aksi olan bu iki benzer olayı nasıl yansıttıklarını araştırmak ilgi çekicidir.

Şah Tahmasb'ın kendi *Tezkire*'sinde belirttiği gibi Maymun yılında (mart 1548 - mart 1549) ilkbaharın başlarında ona Şirvan beylerbeyi bulunan kardeşi Elkas Mirza'nın isyanı hakkında haber ulaştı. Hemen Elkas'ın halen nerede olduğu tahkik edildikten sonra Rum'a Kanuni sarayına iltica ettiği, orada Şiiliği terk edip "Osmanlılara birleştiği" ortaya çıktı.⁸⁷ Abdi Bey Şirazi, Kanuni'nin Safevilere karşı bu düşmanca tavrını eleştirmek amacıyla onun daha önce iki kere Safevi topraklarına saldırdığı, fakat bir sonuç alamayarak bütün cihanda rüsva olduğunu ve her defasında geri döndüğünü ve ayıplarının öcünü almak için sadece

⁸⁷ *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 45

Bağdat'ı alarak bu başarısıyla kalbini rahatlattığını (*be-teshir-e Bağdat delhoş kerde*) yazıyor.⁸⁸

Bilindiği üzere Elkas Mirza olayı Osmanlı vekâynamelerinde de geniş aydınlatılmıştır. Asıl o daha önce, 1546-47'de Şirvan beylerbeyi iken taht hırsı ile kardeşi Şah Tahmasb'a karşı ayaklanmaya teşebbüs etmiş, fakat kazanamayacağını anlayarak annesi Hanbiki Hanım aracılığıyla özür dileyerek görevinde kalabilmiştir. Gelecek sene Elkas 6 bin askerle Çerkezlerin üzerine sefere çıkmış ve bu zaman Şah Tahmasb'ın Şirvan'a geldiği haberini almıştır. Hemen geri dönerek Samur nehri ve Gabala yakınlarında Şah'ın ordusuyla savaşmış ve yenilmiştir. Sonra o kendi maiyeti ve askerleriyle beraber önce Dağıstan'da Kaytaq Şamhal'na, oradan Kırım'ın Kefe şehrine ve deniz yoluyla İstanbul'a gitmiştir.⁸⁹ Burada Sadrazam Rüstem Paşa'nın aracılığıyla büyük itibar görerek Sultan Süleyman Kanuni huzurunda kabul edilmiş, Safevi Devleti'nde işlerin karmaşık olduğunu, kendisinin Kızılbaş emirleri tarafından desteklendiğini söyleyerek Kanuni'yi yeni bir Şark seferine başlamasına tahrikte bulunmuştur. Sultanın kendisi, Hürrem Sultan, sadrazam, tüm vezirler Safevi şehzadesine o kadar büyük ikramlarda bulunmuşlar ki, "Bu kadar beyhude masraf neden icap ediyor? Bu adam zaten Sünnet ehline itibar ettiği için gelmedi. Belki de başını kurtarmak için geldi. Bunların mayasında küfür ve inkâr vardır. İslamların içinde bunların bulunması zarardır" sözleri halk ağzında dolaşmaya başlamıştır.⁹⁰ Fakat bu şehzadeyi kullanmak fikrini kafaya koyan Osmanlı sultanı 1548'de kocaman bir orduyla doğuya sefere çıkmakla Osmanlı-Safevi savaşını yeniden başlamıştır.

Safevi kaynakları bu savaşın yeniden patlak vermesinde tamamen Osmanlıların suçlu olduğunu savunmuşlar. Şah Tahmasb kendisi Osmanlı elçileriyle mükâlemesinde Kanuni'ye yüklenerek onun savaşa karar vermesi gibi bıraktığı hatayı şöyle eleştirmiştir – Elkasib (Elkas)

⁸⁸ *Tekmiletü'l-Ahbar*, s. 97

⁸⁹ *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 320-321; *Tekmiletü'l-Ahbar*, s. 95-97

⁹⁰ İbrahim Peçevi, *Peçevi Tarihi*, Haz. M.Uraz, Cilt I, Neşriyat Yurdu, Son Telgraf Matbaası, İstanbul 1968, s. 146

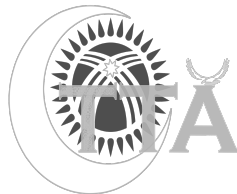
Osmanlı'ya iltica edip Kızılbaş tacını başından çıkararak, yani Şiilikten dönerek, Kızılbaşlar arasında hiçbir itibar sahibi olamazdı, gerçi sufilik yolunda tek bir kişi, yani Şah'ın kendisi mürşit olarak tanınabiliyordu (*der rah-i sufi-geri morşed yeki mi-danend*). O açıdan Hazret-i Handigar gerek önce Elkas'ın anlayışını ve aklını deneyip sonra onun sözüne uyarak memleketimize geleydi. İkinci husus şu ki, Hazret-i Handigar önce bir kimseyi bize gönderip Elkas'ın suçunu bağışlamamızı talep edeydi ve bunu yapmayı ülkesini kendisine geri vermediğimiz halde Handigar bizimle ilgili her kararında haklı olabilirdi. Diğer husus şudur ki, hiç olmazsa Elkas'ı İstanbul'da tutması gerekirdi, belki bir zaman işlerine yarardı. Fakat Rüstem Paşa bizlere kötülük yaptı, Hazret-i Handigar'ın tuzunu (ekmeğini) yediği için ona doğru öğütlerde bulunarak "Önce bu konuda Kızılbaşlarla görüşelim (*Evvel der in bab sohen ba Ğezelbaş konim*), meçhulü malum edelim; onun [Elkas'ın] sözlerinin gerçek olduğu ortaya çıkarsa, ondan sonra üzerlerine yürüyelim" diye söylemesi gerekirdi.⁹¹

Şah Tahmasb Elkas Mirza'nın ona bir mektup gönderip Sultan Süleyman'ın kendisini oğulluğa kabul ettiğini, ona "oğlum" diye hitap ettiğini ve babasının (Şah İsmail'in) mülkünün (devletin) tamamını ona (Elkas'a) verdiğini bildirmiştir. Cevabında Safevi şahı mülkün ne Elkas'a, ne kendisine, ne de Sultana değil, tek Tanrı'ya ait olduğunu (*Hodavendi hest ke molk ez ust*) ve Tanrı'nın istediğine verdiğini söylemiştir.⁹²

Safevi kaynakları savaşın gidişatını ve bu olaylarda Elkas Mirza'nın faaliyetlerini tafsilatıyla aydınlatıyorlar, savaş esnasında Şah Tahmasb'in kocaman Osmanlı ordusuyla açık meydana görüşmekten çekindiğini, dolayısıyla geleneksel usulünü kullanarak düşman askerlerinin ayak basacakları bölgeyi tahrip edip yakıp yıkarak onların ilerlemesini önlemeğe çalıştığını bildiriyorlar. Nitekim Osmanlı ordusunun Hoy üzerinden Tebriz'e geldiği yol boyunca Şahın emriyle

⁹¹ *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 45-46

⁹² *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 47

her tarafın bir buğdayın ve bir otun bile kalmayacak (*der anca ez ğelle ve giyah eser nemand*) biçimde tahrip edildiğini haber veriyorlar.⁹³ Aynı zamanda Kızılbaşlar Osmanlıların esas ordusuyla karşılaşmaktan çekindikleri halde daha küçük birlikleri, özellikle yiyecek sağlamak için etraf bölgelere gönderilen askeri birliklerle savaşıp onları yok ediyorlardı. Anlaşılan şu ki, savaş sırasında bu tür tahriplerin boyutları o kadar büyük olmuş ve yoğun bir nüfusu açlık tehlikesiyle karşı karşıya bırakmış ki, Şah Tahmasb kitlesel ayaklanmalardan çekinerek insanlara Osmanlı saldırısını def etmek için bu adımın zorunlu olduğunu, bu işte kendisinin bir suçu olmadığını, savaş bittikten sonra insanlara dokunan zararın ödeneceğini anlatmak mecburiyetinde kalmıştır.⁹⁴

Gerçekten de Safevilerin kullandığı bu tür taktiğin başarılı olduğu görülüyor. Kanuni Tebriz'i aldıktan sadece 4 gün sonra, yani 1548 yılının 2 Haziran tarihinde şehri bırakıp geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Zira Osmanlılar şehirde buldukları süre Hasan Bey Rumlu'nun bildirdiği üzere yiyecek bulamadıkları sebepten birkaç gün içinde 5 bine yakın hayvan kaybetmişler. Açlıktan dolayı Osmanlı askerleri Tebriz halkını yağmalamaya başlamıştır. Bu haber Kanuni'ye ulaşınca hemen Rüstem Paşa'ya bunun önlenmesini emretmiştir.⁹⁵ Peçevi Osmanlı ordusunun Tebriz'i tuttuğu zaman "ne bir kimsenin yumurtası kayboldu, ne de bir koca karı "tavuğumu aldılar" diye feryat etti" diye yazıyorsa da, sonra "bazı garaz sahibi" insanların Padişahı Tebriz ahalisini öldürmeyi ve mallarını yağma etmeyi Padişaha aşılama çalıştıklarını, fakat Sultan'ın bunların sözlerini dinlemediğini ilave ediyor.⁹⁶ Budak Kazvini'ye göre, Tebriz'i zapt ettikten sonra Kanuni paşalarına ve emirlerine Elkas'la ilgili Türkçe "Bize gelen Şeyhoğlu kör imiş" diyerek savaşın başlamasının hata olduğunu itiraf etmiştir.⁹⁷ Sultan Süleyman sürekli ve arası kesilmeyen Kızılbaş

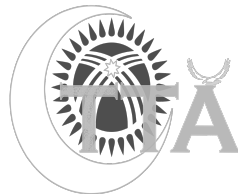
⁹³ *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 328

⁹⁴ *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 51

⁹⁵ *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 329

⁹⁶ Aynı zamanda Kanuni'nin emriyle Tebriz'de Şaha ait bütün sarayların tahrip edildiği de kaydediliyor (İbrahim Peçevi, *Peçevi Tarihi*, s. 147)

⁹⁷ *Cevahirü'l-Ahbar*, s. 201

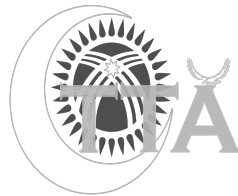
akınlarından usanarak perişan olmuş (*ez celadetha-ye Ğezelbaş perişan o heyran geşt*) ve Tebriz'i terk ederek Van kalesi istikametinde geri çekilmek kararına gelmiştir. Her gün 3-4 fersah mesafe kateden ordunun askerleri “Kızılbaş korkusundan ordudan ayrılmıyorlardı” (*ez houf-e Ğezelbaş ez ordu coda nemi-şodend*).⁹⁸

Osmanlı ordusunun Azerbaycan'dan çekilmesinden sonra 1548 yılının güz aylarında Kızılbaşlar intikam duygusuyla Doğu Anadolu'da düşmanlarına karşı geniş yağma ve tahribat hareketine başlamışlardı.⁹⁹ İki tarafın birlikleri arasındaki çatışmalar daha çok Doğu Anadolu topraklarında – Van, Kars, Bayburt, Ahlat, Adilceviz, Muş, Pasin, Hınıs, Tercan gibi bölgelerde yer almıştır. Şah Tahmasb'ın kardeşi Behram Mirza, oğlu İsmail Mirza, emirlerden Gökçe Sultan Kacar, Şahkulu Sultan, Mahmud Han Afşar, diğer Kızılbaş beyleri ve şahın kendisinin kumandanlığı ile Safevi birlikleri Osmanlı topraklarını yağmalamakla meşgul olmuşlardı. Buna karşılık Sultan Süleyman Elkas Mirza'yı 5 binlik orduyla Safevilere ait arazileri yağmalamak emriyle görevlendirmişti. Elkas Mirza önce Hemedan, Kum, Kaşan ve İsfahan'da Behram Mirza'ya ve diğer büyük Kızılbaş emirlerine ait saray ve mülkleri yağmalamıştır. Fakat Kızılbaş askerlerinden kaçarak Dizful üzerinden Bağdat'a yönelmiştir.

Sonuç itibariyle Safevi tahtı uğrunda mücadelesinde Osmanlılardan umduğu yardımı alamayan Elkas Mirza 1549'da Sultan Süleyman'dan

⁹⁸ *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 330

⁹⁹ Bazı çağdaş araştırmacılar adı geçen olayları mutuasız bir yandaşlıkla değerlendirmekte ve “Şah Tahmasb'ın 1548'in güz aylarında Doğu Anadolu'da giriştiği bu talihsiz ve çirkin eylem, insan aklına sığmamakta ve bir devlet adamına yakışmamaktadır” diye duygusal ifadeler kullanmaktadırlar (Kılıç R., XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları, Tez Yayınları, İstanbul 2001, s. 51). Halbuki Osmanlı-Safevi ilişkilerini modern hukuk veya ahlak kuralları açısından değerlendirmeğe kalkışırsak ki, bu tarih ilminin amaçları dışındadır, malesef aşırı acımasızlık ve gereksiz tahribatların karşılıklı yapıldığını ve bunun her iki tarafın tarihi kaynaklarında kanıtlandığını itiraf etmemiz gerekir.

yüz çevirip onun İstanbul'a dönmesi talebini reddetmiş, yeniden Şah Tahmasb'a mektup göndererek özür dilemiş ve vatanına dönmeği rica etmiştir. Gerçi Peçevi bu dönemde Osmanlıların artık ondan ve maiyetinden nefret ettiklerini, onlarla hiç görüşmediklerini, Osmanlı topraklarında bulunmalarını kendileri için uğursuzluk saydıklarını yazıyor.¹⁰⁰ Elkas Mirza Kanuni tarafından ona karşı gönderilmiş Bağdat valisi Mehmed Paşa'nın ordusundan Safevi Devleti'ne kaçmış, fakat burada şahın emriyle Alamut kalesine¹⁰¹ hapishaneye atılmış ve bir süre sonra kale surlarından aşağı atılarak katledilmiştir. Şah Tahmasb Elkas'la görüştükte onun Sultan Süleyman'a güvenip Safevi tahtını Kanuni'nin yardımıyla ele geçirmek çabalarını ve bu konuda yazdığı mektubu hatırlatarak kardeşine "Benim Ağamın [Tanrı'nın] senin mededkârından [Osmanlı Sultanından] daha güçlü olduğunu gördün mü?" diye söylemiş ve Elkas'ın ölümünden sonra âlemin huzura kavuştuğunu ilave etmiştir.¹⁰²

Şehzade Bayezid Olayı

Elkas Mirza olayından on-on bir yıl sonra Safevi şahı tarihin garip bir cilvesi olarak ortaya çıkan Şehzade Bayezid olayını kendi çıkarları doğrultusunda ustaca kullanmış ve böylelikle Osmanlı sultanından öç almak fırsatını bulmuştur. Kaynakların bildirdiğine göre, Koyun yılında (Mart 1559-Mart 1560) Şah Tahmasb kışlağa gitmemiş ve başkent Kazvin'de kalmıştır. Aynı yıl Rum ülkesinde Sultan Süleyman'ın Şehzade Bayezid'i Kütahya "hükümetinden" azledip buraya büyük oğlu Selim'i atamasından sonra Bayezid'in babasına ve ağabeyine kırılarak ayaklandığı haberini Eleşgirt ve Kağızman tiyuldarının mülazımı ile Bayezid tarafından gönderilmiş iki elçi Tahmasb'a ulaştırmışlar.¹⁰³ Gerçekten önce Bayezid kendi askerleriyle Konya'ya Şehzade Selim

¹⁰⁰ İbrahim Peçevi, *Peçevi Tarihi*, s. 149

¹⁰¹ Peçevi'ye göre, Elkas Mirza Kahkaha kalesinde hapishaneye atılıp öldürülmüştür (İbrahim Peçevi, *Peçevi Tarihi*, s. 152).

¹⁰² *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 63-64

¹⁰³ *Ketab-e Ahşenü't-Tevarih*, s. 407-408

üzerine yürümüş, Selim'in durumu babasına arz etmesi üzerine Kanuni Sultan Süleyman Anadolu beylerbeyi Ahmed Paşa'yı, Karaman beylerbeyi Ferhat Paşa'yı, Ali Paşa Dulkadır'ı büyük bir orduyla Bayezid'e karşı göndermiş, Konya yakınlarında iki taraf arasında savaş olmuş ve 8 bin kişi şehit olmuş, Bayezid yenilip Amasya'ya kaçmıştı. Mücadelesini devam ettirmek için o, Safevi şahından 1500 tümen para yardımı istemiş, taht sahibi olunca bu paranın on katını iade edeceğini vaat etmiştir. Haberin ne kadar gerçek olup olmadığı aydınlatmak amacıyla Şah Tahmasb, Bayezid'in elçilerini 30-40 gün süresinde yanında koyuvermişti. Bir süre sonra Bayezid'in çavuşbaşı Ali Ağa Şah'ın huzuruna gelerek şehzadenin dileğini tekrarlamıştır.

Fakat iki gün sonra Bayezid'in yeniden mağlup olarak dört oğlu, maiyeti ve askerleri ile beraber Revan kalesine Çukur-Saad hâkimi Ustaclu Şahkulu Sultan'ın yanına iltica ettiği haberi gelmişti. Hemen onun Kazvin'e getirilmesi için oraya heyet gönderilmiş, şehzadeye Hasan Bey Yüzbaşı aracılığıyla hediye olarak büyük miktarda altın para, silah, elbise ve kumaşlar takdim edilmiş, kendisinin ve ailesinin güvenliği için garanti verilmişti. Bayezid adamlarıyla önce Tebriz'e gelmiş, burada onun şerefine şölenler düzenlenmiş ve kendisi Şah Tahmasb'a Tebriz'de görüşmek ve buradan beraber iki orduyla Van ve Bağdat üzerine yürümek teklifinde bulunmuştur. Fakat Safevi hükümdarı onu ısrarla Kazvin'e davet etmiştir.

1559 yılının sonunda (H. 967 yılının Muharrem ayı) Şehzade Bayezid kendi ailesi, maiyeti ve 12 binlik ordusuyla Safevi Devleti'nin başkentine gelmiştir.¹⁰⁴ Kazvin'de de devlet erkanından şahın vekili Masum Bey Safevi, Seyid Bey Kemune, Sevindik Bey Korçibaşı ve diğer büyük emirler ve halk tarafından fevkalade saygıyla karşılanmıştır.¹⁰⁵ Şehzade Bayezid silahlı askerleri ile birlikte Kazvin meydanına girdikte Osmanlılar bir askeri gösteri de yapmış ve Kızılbaşları hayran bırakmışlardı. Peçevi şehzadenin maiyetinde bulunan Ferhat Paşa gibi

¹⁰⁴ Efendiyev O., *Azerbajjanskoye Gosudarstvo Sefevidov*, s. 110

¹⁰⁵ *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 411

bazı emirlerin böyle bir fırsatı kaçırmayarak Kızılbaşları kılıçtan geçirip devlete el koymayı ve bu yolla cihanda “nam çıkarmayı” önermişlerse de Bayezid bir kere daha bu tür sözleri dillerine getireni katledeceğini bildirmiş ve kendi adamlarını tembih etmiştir.¹⁰⁶ Fakat Safevi Devleti’ne sığınan Osmanlılar arasında böyle düşüncelerin olduğu haberi galiba şaha ulaşmış olmalı ki Şah Tahmasb olası tehlikeyi göz önünde bulundurarak Bayezid’le ilişkilerinde hep kuşkulu ve sakıncalı davranmış ve zamanla Bayezid’in askerlerini memleketin değişik vilayetlerine dağıtarak onların bir yerde olmasının önünü almıştır.

Bu arada Sultan Süleyman, Şah Tahmasb’a Sinan Bey’i, Şehzade Selim ise Durak Ağa’yı elçi olarak göndermiş ve Bayezid’le ilgili taleplerde bulunmuşlar. Ama Tahmasb tedirginlik ve korku içinde olan Bayezid’e Elkas Mirza olayını ve Osmanlı sultanının o zaman Safevi hükümdarının ricasını kabul etmeyerek kendisine karşı savaş açtığını hatırlatarak onu sakinleştirmiştir. Bayezid Kazvin’de Şah’la görüştüğü sırada bu defa kendisi Elkas olayını Şah’a hatırlatarak o zaman Sultan Süleyman’ın Elkas’a yardım edip Safevilere karşı orduyla geldiğini, şimdi Safevi hükümdarının neden ona askeri yardımda bulunmak istemediğini sormuştur. Tahmasb yine de bu olayla ilgili Osmanlı sultanının unvanına eleştirisini tekrarlayarak Kanuni’nin iyi iş yapmadığını, Rüstem Paşa tarafından tahrik edildiğini ve böylece kendisini hafif tuttuğunu söylemiştir. İçinde ise Bayezid’in büyük akıl sahibi olmadığını, babası ve velinimetinin hakkına ve dinin taleplerine hilaf çıktığını kaydetmiştir. Herhalde Tahmasb kendi *Tezkire*’sinde bunları yazıyor. Safevi şahının Bayezid’le ilgili hoşnutsuzluğuna neden olan hususlardan biri de bu şehzadenin ona bu denli ihtiyacı olduğu halde yazdığı mektupta ona sadece “Şah Tahmasb” diye müracaat edip saygısızlık göstermesi olmuştur. Şehzade Selim ise Safevi hükümdarının kanaatince akıl ve hikmet sahibiydi (*agil ve danast*). Bayezid’in deneyimsiz ve başarısız birisi olmasını vurgulamak için Şah Tahmasb Türkçe bir beyit de söylemiştir:

Hevayi kimse sultanlık başarmaz,

¹⁰⁶ İbrahim Peçevi, *Peçevi Tarihi*, s. 212

*Ne sultanlık ki çobanlık başarmaz*¹⁰⁷

Şah Tahmasb kendisinin barıştan yana ve Osmanlı padişahıyla anlaşmasına sadık olduğunu göstermek için sultana uzunca bir mektup yazmış, Şehzade Bayezid'in velinimet hakkını bozarak Padişaha karşı ayaklanmasını bir büyük hata olarak değerlendirmiş, sultan bu hatayı bağışlayacak olursa şehzadeyi geri iade etmeğe hazır olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁸

Böylelikle, Şah Tahmasb, Bayezid'in ilticası yüzünden 1555'te Amasya'da zorlukla elde edilen barışı bozmamayı, bu olayı siyasi ve diplomatik yollarla tamamen kendi çıkarları doğrultusunda kullanmayı tercih etmiştir. Onun sözlerine göre, Osmanlı sultanıyla barış imzaladığı halde Şehzade Bayezid gibi "bilgisiz ve cahil" (*nâdân ve câhil*) bir insanın yüzünden yeniden savaş açılması anlamsız bir iş olurdu.¹⁰⁹ Tabii, Safevi şahının kararında manevi değerlendirmelerden çok pragmatik hesaplar, siyasal ve askeri dengelerin doğru okunması, yani kudretli Osmanlı Devleti ile askeri çatışmadan çok istenilenleri pazarlıkla elde etmenin daha faydalı olacağı fikri rol oynamıştır. Şah Tahmasb'ın Bayezid'le ilgili düşüncelerinde onun sübjektifliğini görmemek, Osmanlı şehzadesine verdiği vaadi tutmayıp ona karşı ihanet ettiğini aklamak dileğini hesaba katmamak mümkün değil.

Bir süre sonra durumu anlayan Bayezid, Safevi sarayında altın kafeste bulunduğunu, kendisinin üzerinden gizli şekilde bir pazarlık yapıldığını, Tahmasb'ın onu kendi çıkarları doğrultusunda kullanıp ona gerek olan yardımı vermeyeceğini anlamıştı. Bundan dolayı kendisi gizli faaliyete geçerek Gilan, Mazanderan, Herat, Kandahar, Sistan, Meşhed, Şiraz, Kirman ve Azerbaycan emirleriyle ilişkiye girip onları kendi tarafına çekmek istemişti. Şaha verilen haberlere göre, Bayezid ava

¹⁰⁷ *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 77

¹⁰⁸ İbrahim Peçevi, *Peçevi Tarihi*, s. 213-214

¹⁰⁹ *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 77

gitmek bahanesiyle Kazvin'den çıkıp Gilan'a, oradan Türkmenlerin arasına katılarak onlarla beraber Hazar denizi üzerinden Hacitarhan'a ve Rus Çarı IV. İvan'a iltica etmeği kararlaştırmıştır. İvan'ın kendisiyle dost olduğunu söylüyor, onun desteği ile Kırım Tatarları, Noğaylar, Ruslar ve Çerkezlerden bir ordu toplayarak Osmanlı topraklarına saldırmayı, yenilirse çöllere çekilip yeniden asker toplayarak kendi mücadelesini devam ettirmeği düşünüyordu.¹¹⁰

Olayların kontrolden çıkacağından çekinen Tahmasb özellikle bir gün Kazvin'de düzenlenen bir mecliste Bayezid'in ikram ettiği Rum helvasıyla güya Tahmasb'ı ve Kızılbaş emirlerini zehirlemek teşebbüsünden sonra şehzadenin yakın adamları Lele Paşa, Ferruh Bey, Sinan Mirahur, İsa Çaşnigir, Hacı Münir ve başkalarını katlettirmiştir. Bayezid'in oğulları Kızılbaş emirlerinin – büyük oğlu Orhan Hasan Bey'in, Şehzade Mahmud Masum Bey'in, Şehzade Mehmed Korçibaşının, Şehzade Abdullah da Mir Seyid Şerif'in evlerine gönderilerek orada hapsedilmişler. Bayezid'in kendisi Devlethane'de korçilerin muhafazasında tutuklu olarak bırakılmıştır.¹¹¹

H. 968 (1560-61) yılında Sultan Süleyman'ın elçileri Maraş valisi Ali Paşa ve Hasan Ağa Kapıcıbaşı Kazvin'e geldiler. Kendileri ile getirdikleri güzel kılıç ve hançer kemerlerini, Avrupa kumaşlarını ve diğer nefis hediyeleri (*besyari ez nefais*) şaha takdim ettiler. Safevi şahı ise elçileri "padişahlara layık" şekilde kabul ederek onlarla uzunca konuşmalar yapmış ve pek iltifatta bulunmuştur. Herhalde Şah Tahmasb Osmanlı sultanı ile Şehzade Bayezid üzerine pazarlığını devam ettirmiştir ve *Tezkire*'sinde anlattığı konular Osmanlı elçileriyle yapılan bu sohbetlerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Birkaç ay sonra Safevi hükümdarı Cafer Bey Ustaclu'yu misafirleri ile beraber Rum'a elçi olarak göndermişti.¹¹²

Bütün kaydedilen pazarlıkların sonucunda Van valisi Hüsrev Paşa ve Ali Ağa Kapucubaşı başcılığında 900 kişilik büyük bir Osmanlı elçilik

¹¹⁰ *Tezkire-yi Tahmasb*, s. 78

¹¹¹ *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 412

¹¹² *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 415-416

heyeti yeniden Kazvin'e gelmiştir.¹¹³ Bir hafta sonra Şehzade Bayezid ve oğulları Safevi Devleti'nde üç yıllık mülteci hayatından sonra onlara teslim edilmiş ve hemen katledilmişler. Hasan Bey Rumlu'nun ifadesiyle "Osmanlıların sayısı beş kişi azaldı" (*penc kem ez zomre-ye Osmaniyan*).¹¹⁴ Peçevi ise Kazvin ahalisinin bu olaydan büyük üzüntü duyduğunu, Osmanlı elçilerine hep nefretle küfrettiklerini ve hatta kendi şahlarına bile lanet ederek korkutucu hareketlerde bulduklarını yazıyor.¹¹⁵

Buna rağmen Safevi şahının Şehzade Bayezid olayını askeri amaçlarla kullanmayıp ahdine vefasız şekilde olsa bile Osmanlılara teslim etmesi hem Osmanlı Devleti'nde taht uğrunda mücadelenin devam etmesinin karşısını almış, hem de iki devlet arasında patlak verebilecek yeni savaşı önlemiştir. Hadise bu açıdan değerlendirildiğinde onun Osmanlı-Safevi ilişkilerinde müspet rol oynadığını itiraf etmek gerekir, zira bu sonucu ister Osmanlı, ister Safevi müverrihlerinin takdirle karşıladığı biliniyor, nitekim Peçevi'nin söylediği gibi bu olayın sonucunda "her iki tarafın arasındaki dostluklarının artması tekrar temin edilmiş oldu".¹¹⁶

Sonuç

XVI. yüzyıl Safevi vekâyinameleri Osmanlı tarihi, özellikle Osmanlı-Safevi ilişkileri ile ilgili önemli bilgiler ihtiva eden kaynaklar olarak karşımıza çıkıyor. Hiç kuşkusuz, Osmanlı İmparatorluğu ile Safevi Devleti arasındaki siyasi, diplomatik, askeri münasebetlerin tarafsız ve

¹¹³ Hasan Bey Rumlu elçilerin geliş tarihi olarak H. 969 yılının 14 Zilkade'sini (16 Temmuz 1562) (*Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 417), İbrahim Peçevi ise H. 969 yılının 15 Muharrem'ini (25 Eylül 1561) gösteriyor (İbrahim Peçevi, *Peçevi Tarihi*, s. 217).

¹¹⁴ *Ketab-e Ahsenü't-Tevarih*, s. 417

¹¹⁵ İbrahim Peçevi, *Peçevi Tarihi*, s. 218

¹¹⁶ İbrahim Peçevi, *Peçevi Tarihi*, s. 218

objektif araştırılması bu kaynakları titizlikle incelemekten mümkün değildir. Daha erken Farsça tarih yazıcılığının güçlü temeli üzerinde ortaya çıkan Safevi dönemi tarih eserleri kendilerinden önceki gelenekleri devam ettirmekle birlikte bazı farklı ve önemli özelliklere de sahiptirler. Bu özelliklerden biri Safevi Devleti'nin dini hüviyeti ile ilgili olup bu dönem müverrihlerinin çoğunlukla Şii mezhebine ve doktrinlerine bağlı kalmaları ve tarihi olayları da belli bir ideoloji açıdan kaleme almalarıdır. Safevi ocağının ve sülalesinin tarihi, Safevi Devleti'nin kuruluşu, özellikle Safevilerin Akkoyunlularla, Dulkadirliyle, Özbeklerle, Osmanlılarla münasebetleri sözkonusu olduğu zaman bu husus kendisini açık şekilde gösteriyor. Fakat aynı dönem Osmanlı tarihçilerinin eserlerindeki Kızılbaşlığa ve Safevilere yaklaşımla mukayese edildikte, Safevi müverrihlerinin belli ölçüde daha fazla tolerans gösterdikleri, Osmanlılara karşı açık hüsumet sergilemekten uzak durmaya çalıştıkları, böylece kendi tutumları ile Osmanlıları fazla sertlik göstermeğe provoke etmek istemediklerini söylemek mümkündür. XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu gibi kudretli bir devletle karşı karşıya kalan ve çoğunlukla yenilgiye uğrayan Safeviler doğal olarak böyle bir rakiplerine tepeden bakmayı göze alamazlardı. Bilakis, bazı Safevi müverrihlerinin eserlerinde Osmanlı Devleti'nin güç ve kudretinin nedenlerini anlamak çabası ve bu yüzden Osmanlı tarih eserlerine de başvurdukları pek anlaşılabilir bir husustur. Hiç kuşkusuz, bu dönemde Safevilerin Osmanlılara bakışını en iyi şekilde yansıtan eserlerden biri Şah Tahmasb'ın *Tezkire*'si olmuştur. Aynı zamanda çoğunlukla Osmanlı-Safevi ilişkilerini ele alan ve Şah'ın Rum elçileri ile görüşmelerinde ve konuşmalarında ortaya koyduğu düşünceleri kapsayan bu eseri Safevilerin Osmanlı kamuoyuna gönderdikleri bir mesaj olarak da değerlendirmek doğru olur. Genel olarak Osmanlı Devletine ve padişahına karşı saygın bir tarzda yazılmış ama, aynı zaman Osmanlıların doğru siyasetine, bazı Osmanlı devlet adamlarının Kızılbaşlara karşı hüsumetlerine itirazlar da içeren *Tezkire* Safevi Devletinin bir türlü "manifestosu" olarak ortaya çıkıyor. Çaldıran'da uğradıkları yenilginin ağır etkisinden hala kurtulamamış oldukları için Safevilerin Osmanlı Devleti ile açık şekilde askeri çatışmadan çekindikleri, batıdan gelebilecek hayati tehlikeden

kaçınmak çabaları dikkati çeken husulardandır. Bu yüzden Safevi şahı Osmanlı ile aralarında ciddi bir siyasi ve mezhepsel karşıtlığın mevcut olmadığı fikrini, Osmanlı Devletiyle dostane ilişkiler içerisinde yaşamak arzusunu defalarca ifade etmiştir. Fakat tarihi olaylar, özellikle Şehzade Bayezid'din Kazvin'e iltica hadisesi Safevilerin zamanı gelince ellerine düşen fırsatı kaçırmadıkları ve kendi gerçek siyasi çıkarları doğrultusunda sinik bir şekilde hareket ettikleri gerçeğini de gözler önüne seriyor. Bu açıdan, Safevi tarih kaynaklarının geniş araştırılması XVI. yüzyılda Osmanlı doğu siyasetinin doğru ve sağlıklı anlaşılması, tarihi manzaranın tamamının dikkate alınması ve bu konuda tektaraflı değerlendirmelerden kaçınılması için güzel imkan sağlayabilir.

Kaynakça

ÁGOSTON, G., "Firearms and Military Adaptation: The Ottomans and the European Military Revolution, 1450–1800", *Journal of World History*, Vol. 25, Number 1, March 2014, pp. 85-124

Ahsenü't-Tevarih, Ta'life-e Hesên Rumlu be-ehthemam-e Doktor Abdolhoseyn Nevai. Tehran 1349

ALLOUCHE, A., *Osmanlı-Safevi İlişkileri. Kökenleri ve Gelişimi*, Çev. A.E.Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001

CELAL-ZADE Mustafa, *Selim-name*, Haz. Prof. Dr. Ahmed Uğur – Öğr. Gör. Mustafa Çuhadar, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1990

Cevahirü'l-Ahbar, Bahş-e Tarih-e İrân ez Garagoyunlu ta Sal-e 984 H.G. Te'lif-e Budag Münşi Gezvinî. Muggeddeme, teshih ve telifat Mohsen Behramnejad, Tehran 1378

ÇETİN, A. "Yahya Kazvinî'nin Lubb et-Tevarih'inde Selçuklularla alakalı bilgiler", *Gazi Türkiyat*, 2007/1, ss. 183-192

EFENDİYEV, O., *Azerbaycanskoye Gosudarstvo Sefevidov v XVI v.*, İzdatelstvo "Elm", Baku 1981

_____, *Obrazovaniye Azerbaycanskogo Gosudarstva Sefevidov v načale XVI v.*, İzdatelstvo AN Azerbaycanskoy SSR, Baku 1961

FERZELİYEV, Ş., *Azərbaycan XV-XVI əsrlərdə (Həsən bəy Rumlunun "Əhsənüt-tevarih" əsəri üzrə)*, "Elm" Neşriyyatı, Bakı 1983

GAZİ Zahirüddin Muhammed Babur. *Vekayi. Baburun Hatıratı*, Doğu Türkçesinden çeviren, izahlı indeksi ve notları hazırlayan Prof. R.R.Arat, 2 baskı, Cilt II, TTKB, Ankara 1987

GÜNDÜZ, T., *Son Kızılbaş Şah İsmail*. Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010

HACE Zeynalabidin Ali Abdi Bey Şirazi, *Tekmiletü'l-Ahbar (Safevi dövrü – Şah İsmayıl və Şah Tehmasib dövrlərinin tarixi)*, Haz. Ebülfez Haşim oğlu Rehimli, "Elm" Neşriyyatı, Bakı 1996

HOCA Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, Cild II, Matbaa-i Amire, İstanbul 1863

Hülasətü't-Tevarih, Te'lif-e Gazi Ahmed bin Şerafeddin el-Hoseyn el-Hoseyni. Tashih Doktor Ehsan Eşragi, Tehran 1383

İBRAHİM Peçevi, *Peçevi Tarihi*, Haz. M.Uraz, Cilt I, Neşriyat Yurdu, Son Telgraf Matbaası, İstanbul 1968

Ketab-e Ahsenü't-Tevarih, Te'lif-e Hesen Rumlu be-se'y ve teshih-e Ch.N.Seddon. Tehran 1342

KILIÇ, R., *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları*, Tez Yayınları, İstanbul 2001

Lübbü't-Tevarih, Te'lif-e Yahya bin Abdülletif Gezvini (be sal-e 948 H.G.), Teshih Mir Haşim Moheddes, Tehran 1386

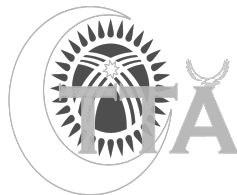
MEMMEDOVA Ş., *Hülasət et-Tevarih Azərbaycan tarixinin menbeyi kimi*. "Elm" Neşriyyatı, Bakı 1991

MUSALI N., *I Şah İsmailin Hakimiyyeti ("Tarih-i Alemara-yi Şah İsmail" əsəri əsasında)*, "Elm ve tehsil" Neşriyyatı, Bakı 2011

Osmanlılarda Divan – Bürokrasi – Ahkam. II Bayezid dönemine ait 906/1501 Tarihli Ahkam Defteri, Haz. İlhan Şahin – Feridun Emecen, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994

PETRUŞEVSKİY, İ.P., *Oçerki po istorii feodalnıkh otnoşeniy ve Azerbaycane i Armenii v XVI-naçale XIX vv.*, İzdatelstvo LGU, Leningrad 1949

REHİMOV, E., *Abdi Bey Şirazi (heyat ve yaradıcılığı)*, "Elm" Neşriyyatı, Bakı 1970

STOREY, C.A., *Persidskaya Literatura. Bio-bibliografiçeskiy Obzor*, Perevel s angliyskogo, pererabotal i dopolnil Y.E.Bregel, Çast I-II-III, Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literatury, Moskova 1972

Şah Tehmasibin tezkiresi, Fars dilinden tercüme ve müqeddime Rehimov Ebülfez Haşim oğlunundur, "Azernesr" Neşriyyatı, Baku 1996

TEKİNDAĞ, Ş., Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 22, İstanbul 1968, s. 17

Tekmiletü'l-Ahbar (Tarih-e Sefeviyye ez ağaz ta 978 hecri-ye gemeri), Tesnif-e Abdi Beg Şirazi (Nevidi). Ba mogeddeme, teshih ve te'lifat-e Doktor Abdolhoseyn Nevayi, Tehran 1369

Tezkire-ye Tahmasb, Calcutta 1912

